

ПОШИРЕННЯ ТА ВЖИВАННЯ НАРОДНИХ НАЗВ БІЛОГО ЛЕЛЕКИ (*CICONIA CICONIA*) В УКРАЇНІ

В.М. Грищенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ННЦ «Інститут біології та медицини», Канівський природний заповідник;
вул. Шевченка, 108, м. Канів, Черкаська обл., 19003, Україна

National Taras Shevchenko University of Kyiv, Institute of Biology and Medicine, Kaniv Nature Reserve; Shevchenko str. 108, Kaniv, 19003, Ukraine
✉ aetos.ua@gmail.com; Vitaly Grishchenko <https://orcid.org/0000-0002-0872-3444>

Distribution and usage of folk names for the White Stork (*Ciconia ciconia*) in Ukraine. - V.N. Grishchenko. - *Berkut*. 34 (1), 2025. - Over 40 years (1986–2025), I have collected more than 3,500 registrations of folk names of the White Stork in 2,764 points in all regions and AR Crimea. In total, 110 variants of 30 names have been registered. All these names were combined into 4 groups: main, local, foreign-language, and erroneous. Four main names have the highest frequency of use: *buz'ko* (25.2% of the total number of registrations), *chornohuz* (20.5%), *leleka* (18.6%), *busol* (16.4%). Two other names are much less common – *bociun* (7.8%) and *haister* (3.9%). All the main names are variable, they have numerous variants. Local names occurred only in small areas or were generally registered solely in individual settlements (*bovdur*, *zhaboyid*, *klekoten*’, etc.). Foreign-language names were common in border areas and places of living of different ethnic groups (Russian name *aist*, Moldovan – *cocostirc*, Hungarian – *golya*, etc.). Erroneous names are used for the White Stork due to confusion with other similar-looking birds – cranes and herons. The old names *sterk* and *nekleyka* have already ceased to be used. There is a tendency towards the gradual displacement of less common names by more well-known ones. All the main names of the White Stork in Ukraine are regional. Their ranges overlap, but, if we do not take into account individual remote inclusions and secondary distribution, they have a clear geographical reference: *buz'ko* – most of West Ukraine east to Podillia, partly – Polissya; *bociun* – northwest; *busol* – north; *haister* – northeast; *leleka* and *chornohuz* – most of the territory of Ukraine from Northern Bukovina and Podillia to the northeast and east. In the western part of Ukraine, the ranges of the main names (*buz'ko*, *bociun*, and *busol*) overlap only partially, but in general they complement each other. To the east of Podillia, the picture is completely different. The ranges of the names *chornohuz* and *leleka* coincide almost completely, regional differences are only in the frequency of their use. The range of the name *haister* lies within the ranges of the other two names. This difference may be due to the fact that in the western part of Ukraine, where the Galicia-Volyn state survived after the Mongol-Tatar invasion, they arose and spread more slowly and over a longer period of time. A significant part of the territory of Central Ukraine and the Left Bank Area was devastated and remained sparsely populated for a long time due to constant Tatar raids. It began to be actively settled only in the 16th–17th centuries. A large number of settlements appeared, and storks followed people. New names of this bird arose here. This is the purely Ukrainian name *chornohuz* and loan from Turkic languages *leleka*. Over time, they spread in different directions, sometimes displacing the old names. [Ukrainian].

Key words: ornithonymy, name, variant, etymology, distribution, expansion, history.

Протягом 40 років (1986–2025) зібрано понад 3,5 тис. реєстрацій народних назв білого лелеки у 2764 пунктах з усіх областей України та АР Крим. Загалом зареєстровано 110 варіантів 30 назв. Усі ці назви об'єднані в 4 групи: основні, локальні, іншомовні, помилкові. Основних 6, із них найбільшу частоту вживання мають 4: *бузько* (25,2% від загальної кількості реєстрацій), *чорногуз* (20,5%), *лелека* (18,6%), *бусол* (16,4%). Ще дві назви поширені значно менше – *боцун* (7,8%) і *гайстер* (3,9%). Всі основні назви мінливі, мають численні варіанти. Локальні назви трапляються лише на невеликих територіях або й узагалі зареєстровані тільки в окремих населених пунктах (*бовдур*, *жабойд*, *клекотень* та ін.). Іншомовні назви поширені у прикордонних районах і місцях компактного проживання різних етнічних груп (російська назва *аїст*, молдавська *кокостирк*, угорська *голя* та ін.). Помилкові назви вживаються по відношенню до білого лелеки внаслідок змішування його з іншими схожими за зовнішністю птахами – журавлями й чаплями (*журавель*, *веселик*, *чапля*). Давні найменування *стерк* і *неклейка* вже перестали використовуватися. Простежується тенденція до поступового витіснення мало поширених назв загальновідомими. Всі основні назви білого лелеки в Україні регіональні. Їх ареали перекриваються, але, якщо не враховувати окремі віддалені вкраплення і вторинне поширення, вони мають чітку географічну прив'язку: *бузько* – більша частина Західної України на схід до Поділля, частково – Полісся; *боцун* – північний захід; *бусол* – північ; *гайстер* – північний схід; *лелека* й *чорногуз* – більша частина території України від Північної Буковини та Поділля до північного сходу і сходу. У західній частині України ареали основних назв (*бузько*, *боцун* і *бусол*) перекриваються лише частково, загалом вони доповнюють одна одну. На схід від Поділля картина зовсім інша. Ареали назв *чорногуз* і *лелека* співпадають практично повністю, регіональні відмінності є лише в частоті їх вживання. Ареал назви *гайстер* взагалі лежить у межах ареалів двох інших назв. Така відмінність може бути пов'язана з тим, що в західній частині України, де після монголо-татарської навали збереглася Галицько-Волинська держава, вони виникали й поширювалися повільніше і протягом більш тривалого часу. Значна частина території Центральної України та Лівобережжя була спустошена і довго залишалася малолюдною через постійні татарські набіги. Вона стала активно заселятися лише в XVI–XVII ст. З'являлася велика кількість населених пунктів, а слідом за людьми йшли й лелеки. Тут і виникають нові назви цього птаха – як суто українська *чорногуз*, так і запозичена з тюркських мов *лелека*. З часом вони поширювалися в різних напрямках, витісняючи місцями старі назви.

Ключові слова: орнітоніміка, назва, варіант, етимологія, поширення, розселення, історія.

Вивченням народних назв тварин і рослин давно займаються лінгвісти, але вони становлять інтерес і для зоологів та ботаніків. Це може бути важливим при дослідженні поширення рідкісних видів, організації їх охорони, вивченні народних традицій, пов'язаних із тими чи іншими видами, ретроспективному аналізі змін у флорі та фауні і т.д. Наприклад, *вівчариком* (*овчариком*) у деяких словниках називали бекаса (*Gallinago gallinago*) (Пискунов, 1882; Желехівський, 1886; Грінченко, 1958), зараз же це птахи роду *Phylloscopus*. Читаючи старі роботи, треба хоч розуміти, про якого саме вівчарика йдеться. Інший приклад: якщо в давньому тексті зустрічаємо інформацію про те, що в Україні гніздиться про якого птаха мова?

Невже це білий журавель (*Grus leucogeranus*)? Чи все-таки лелека? Це ж стосується й назви *гайстер* – спершу вона відносилася лише до чорного лелеки (*Ciconia nigra*), а згодом перейшла й на білого (*C. ciconia*). К.Ф. Кесслер (1851) *канюком* називав сплюшку (*Otus scops*). Прикладів можна навести ще багато. Не всі найменування тварин залишаються постійними протягом віків.

Неврахування змін назв птахів може приводити до серйозних помилок. Ось приклад фауністичного казусу. В.В. Серебряков (1987) включив у список орнітофауни України кулика-лопатня (*Eurynorhynchus pygmeus*) на підставі, зокрема, згадки у статті К.С. Шкільного (1939), хоча той *лопатнем* називав косаря (*Platalea leucorodia*).

Таку ж назву цього птаха можна зустріти й у К.Ф. Кесслера (1853) та М.М. Сомова (1897).

Зоологам у процесі наукових досліджень доводиться немало спілкуватися з людьми в різних регіонах і відмічати місцеві назви птахів та інших тварин. Часто вони так і залишаються в польових щоденниках, але можуть і перерости в капітальне регіональне зведення (див., наприклад, Книш, 2014).

Вивчаючи поширення та екологію білого лелеки в різних регіонах України, неможливо пройти повз численні місцеві назви цього птаха, а особливо, якщо ще й цікавишся народними традиціями та віруваннями, що пов'язані з ним. Поступово це стало окремою сферою моїх наукових інтересів. Я став збирати інформацію про народні назви білого лелеки. Цей птах користується великою популярністю в багатьох народів. Не дивно, що він має велике розмаїття найменувань у різних мовах, не тільки в українській. Причому народні назви його дуже мінливі, деякі з них мають велику кількість фонетичних варіантів (наприклад: *бузько*, *бузьок*, *бусько*, *бусьок* або *бусел*, *бусол*, *бусень* і т.п.). То ж тут є великий простір для діяльності.

Можна запитати: а для чого зоологам взагалі вторгтися в царину лінгвістики та етнографії? Вони, пробуваючи пояснити походження тих чи інших назв тварин, можуть не враховувати певні закономірності мовознавства, а іноді і взагалі висувують зовсім фантастичні версії, що не мають ніякого наукового підґрунтя (див., наприклад, Грищенко, 1996а). Але, з іншого боку, в описах народних назв птахів філологи теж припускаються неточностей і помилок. Так, у «Словнику українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя» (Спанатій та ін., 2016) чомусь для частини назв білого лелеки вказана не тільки латинь чорного – *Ciconia nigra*, а ще й англійське *Black Stork*, хоча з наведених у відповідних словникових статтях цитат видно, що мова йде якраз про білого лелеку. Більше того, чорний лелека взагалі не гніздиться в Миколаївській області, тому будь-які згадки про птахів на гніздах у процитованих для ілюстрації семантики назви висловлюваннях місцевих жителів не підтверджують версію, що мова йде саме про нього, а спростовують її. *Бушла* у словнику – сіра чапля (*Ardea cinerea*), а *бушла* – вже лелека (чорний!). Це фонетичні варіанти однієї й тієї ж назви, а птахи різні. При цьому наведена для *бушли* цитата підходить скоріше до чаплі, ніж до лелеки. *Чапля* – це чапля (що вірно), а от *чапля* – це лелека (білий)! Ну де тут елементарна логіка й послідовність? У словнику П.С. Лисенка (1974) *клек* – це чорногуз, лелека, але теж *Ciconia nigra*. Чорний лелека не клекоче, ономаotopeїчна назва до нього зовсім не підходить. Назва *глектень* та її варіанти – це вже *Ciconia alba* (до речі, давно застаріла латинь у назвах птахів – типове явище для філологічних робіт), але разом із тим ще й журавель.

Такі речі тільки ускладнюють аналіз інформації. Виникає слушне питання: хто що плутає – чи місцеві жителі вживають назву одного виду до зовсім іншого, чи ті, хто вивчав їхню говірку, так записали слова, не знаючи птахів? Є невідповідності й у фундаментальному «Словарі» Б. Грінченка (1958): *норець* у нього – це *Mergus albellus*, *квак* – взагалі просто «род птиць», *крук* – крук, а не

птах. Чимало зоологічних неточностей є в етимологічних словниках.

Немало подібної плутанини можна знайти і в етнографічних та краєзнавчих роботах. Наприклад, в одній із статей так пояснюється походження назви с. Лелеківка на Інгулі (зараз це район Кропивницького в північній частині міста): «...більшість запевнює, що назву свою село одержало від великої кількості лелек (буслів, чорногузів), що жили в очеретах по берегах маленьких, тепер вже висохлих, озерець на лівому низькому березі. Коли чумаки під'їздили до броду через річку, кажуть старі люди, лелеки лякалися й починали з криком літати над очеретами й озерецьми, а з цього повстала й назва місцевості: чумаки ніби казали, що їдуть на Лелеків брід, а зимовик, що стояв при броді, називався Лелеків або Лелеківка» (Шевченко, 1928, с. 17). Читач, який хоч трохи знає птахів, одразу скаже, що тут мова йде про чапель, а не про лелек.

А тому взаємне доповнення інформації на стику наук не буде зайвим. Тим більше, що зоолог може дати цілком логічне пояснення деяким аспектам походження назв, які лінгвістам здаються незрозумілими чи сумнівними (Грищенко, 2025).

Можна навести цікавий приклад з уже згаданою назвою *вівчарик*. У Б. Грінченка це – бекас, але наведена автором цитата із книги О. Стороженка до цього птаха зовсім не підходить: «*Закигикала над ними чайка ... висвистував вівчарик*» (Грінченко, 1958, с. 203). Характерне гудіння його хвостових пер під час токового польоту, що нагадує бекання, аж ніяк не можна назвати «висвистуванням». Цю особливість добре передають інші українські назви бекаса – *баранчик* або *баранець*. Пояснення походження назви *вівчарик* в «Етимологічному словнику» (ЕСУМ*, т. 1) теж не логічне: «назва зумовлена, очевидно, специфічним звуком, схожим на бекання овець» (с. 390). Але ж бекають вівці, а не вівчарі (тобто пастухи овець). А от пісня весняного вівчарика (*Phylloscopus trochilus*) – це серія мелодійних посвистів, яка нагадує гру вівчаря на сопілці. А чому вівчарик – бо зовсім маленький.

Є ще один важливий аспект вивчення народних назв птахів. Багато вузько поширених діалектних слів поступово виходять з ужитку. Приклад із білим лелекою: всі освічені люди знають, як «правильно» називати цього птаха, а тому часто вважають, що використовувати «неправильні» діалектизми на кшталт *боцун*, *бусень* чи навіть *гайстер* – показувати свій дрімучий провінціалізм (хоча це не заважає називати лелеку журавлем чи чаплею, але то вже інша історія). Так, деякі відомі з літературних джерел діалектні назви білого лелеки мені або взагалі ніде не траплялися, або зареєстровані лише одинично. Можливо, вони просто надто вузько поширені й рідко вживаються, тому не попали до зібраного за багато років масиву даних, але цілком імовірно й те, що ці слова вже зовсім забуті й залишилися лише у працях науковців. Зворотний бік освіти й затвердження ще зі школи єдиних літературних норм слововжитку – ми поступово втрачаємо багатство й розмаїття нашої живої розмовної мови. А культурне різноманіття, так само як біологічне та ландшафтне, теж

* Перелік скорочень див. після списку літератури.

Таблиця 1

Частота вживання різних варіантів народних назв білого лелеки в Україні
Frequency of use of different variants of folk names for the White Stork in Ukraine

Варіант	n	%	Варіант	n	%	Варіант	n	%	Варіант	n	%
аграном	1	0,03	бусель	32	0,91	веселка	1	0,03	кукостверк	1	0,03
агроном	6	0,17	бусень	10	0,28	гайстер	129	3,7	лейлек	3	0,09
аїст	113	3,2	бусек	1	0,03	гайстр	2	0,06	лелега	2	0,06
аїстр	1	0,03	бусєл	2	0,06	гаріст	1	0,03	лелега	1	0,03
аїст	10	0,28	бусель	1	0,03	глекотень	1	0,03	лелек	1	0,03
айст	3	0,09	бусиль	3	0,09	гусько	1	0,03	лелека	647	18,3
айстер	4	0,11	бусік	1	0,03	газда	1	0,03	лелеко	2	0,06
айстр	1	0,03	бусінь	1	0,03	глекотень	2	0,06	лелька	2	0,06
андрій	1	0,03	буслик	6	0,17	гова	2	0,06	лелько	1	0,03
білогруд	1	0,03	бусля	10	0,28	говйо	1	0,03	семен	2	0,06
бовдур	1	0,03	бусок	1	0,03	говля	9	0,26	сільський	1	0,03
бойцун	3	0,09	бусол	182	5,2	говря	1	0,03	лелека	1	0,03
бойцон	1	0,03	бусоль	1	0,03	гоуля	1	0,03	сусід	1	0,03
бойцон	1	0,03	бусул	1	0,03	дзьобайлик	1	0,03	цапля	2	0,06
боцан	3	0,09	бусько	175	5,0	дзьобун	1	0,03	чапля	10	0,28
боцок	2	0,06	бусьок	103	2,9	длекотень	1	0,03	чарнагуз	11	0,31
боцун	5	0,14	бусьол	28	0,79	дуцель	1	0,03	чарногуз	1	0,03
боцьон	19	0,54	бусюл	1	0,03	жабоїд	8	0,23	челяпавка	1	0,03
боцюн	198	5,6	буся	1	0,03	жаболов	1	0,03	чернагуз	17	0,48
боцян	43	1,2	буцель	8	0,23	журавель	47	1,3	черногуз	10	0,28
бочан	1	0,03	буциль	1	0,03	іван	5	0,14	черногуз	1	0,03
будзьок	3	0,09	буцол	5	0,14	карабуцлик	1	0,03	чїрнагуз	1	0,03
бузок	1	0,03	бучол	1	0,03	клек	1	0,03	чоботар	1	0,03
бузька	4	0,11	бушель	2	0,06	клекотень	3	0,09	чорногуз	680	19,3
бузько	187	5,3	бушень	1	0,03	клокотун	1	0,03	чорногус	1	0,03
бузьок	412	11,7	бушля	14	0,40	ключник	1	0,03	штиркел	2	0,06
бусал	1	0,03	василь	1	0,03	кокостирк	6	0,17	штрекел	1	0,03
бусєл	265	7,5	веселик	12	0,34	кукостирк	1	0,03	Всього	3530	100

потребує вивчення і збереження. Тому бажано хоча б на папері зберегти старі діалектні наймення, та ще й із прив'язкою до конкретних населених пунктів.

Ось саме це і є метою моєї статті – узагальнення й аналіз зібраних за багато років даних по народних назвах білого лелеки в Україні. Звичайно, це не спеціальне діалектологічне дослідження, з цієї точки зору вони вже досить повно вивчені (див., наприклад, АУМ, т. 1–3), але зібрані дані можуть доповнити й уточнити загальну картину. До того ж, мене взагалі цікавлять дещо інші аспекти, ніж лінгвістів. Насамперед, це поширення й частота вживання назв, їх походження, зв'язок із особливостями поширення білого лелеки на території України. І отут зоологу є що сказати.

Матеріал і методика

Інформацію про народні назви білого лелеки в Україні я збирав протягом 40 років у ході наукових досліджень і численних акцій по охороні цього птаха, починаючи з операції «Лелека» в Київській області в 1986 р. та науково-пропагандистської кампанії «Рік білого леле-

ки» в 1987 р. (див. Грищенко, 1996б, 2005, 2023; Грищенко, Яблоновская-Грищенко, 2011, 2013; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2023). Найбільше даних було отримано під час чотирьох міжнародних обліків білого лелеки, які проводяться раз на 10 років (V – 1994, VI – 2004, VII – 2014, VIII – 2024). В Україні їх організувало Українське товариство охорони птахів за фінансової підтримки зарубіжних партнерів. В облікових анкетах було, зокрема, й питання про місцеві назви цього птаха. Додаткова інформація отримана з аналізу повідомлень у Фейсбуці (люди нерідко пишуть, як називають лелек у їх рідних краях), а також опитування колег-науковців і аматорів. Використані й деякі літературні джерела за вказаний період (Новак, Мазуркова, 1996; Несен, 2006, 2008; Литвиненко, 2010; Книш, 2014; Скільський, 2017).

Загалом до вересня 2025 р. було зібрано понад 3,5 тис.* реєстрацій народних назв із 2764 пунктів з усіх областей України та АР Крим. З них більше 3,2 тис. отримані в результаті обліків білого лелеки та власних досліджень орнітоніміки.

* Фактично більше, бо частина даних дублюється.

Таблиця 2

Частота вживання різних народних назв білого лелеки в Україні
Frequency of use of different folk names for the White Stork in Ukraine

Назва	Варіанти	n	%
агроном	аграном, агроном	7	0,20
аїст	аїст, аїст, айст	126	3,6
білогруд	білогруд	1	0,03
бовдур	бовдур	1	0,03
боцок	боцок	2	0,06
боцюн	бойцун, бойцьон, бойцюн, боцан, боцун, боцьон, боцюн, боцян, бочан	274	7,8
бузько	будзьок, бузок, бузька, бузько, бузьок, бусек, бусік, бусок, бусько, бусьок, гусько	889	25,2
бусол	бусал, бусел, бусель, бусень, бусел, бусель, бусиль, бусінь, буслик, бусля, бусол, бусоль, бусул, бусьол, бусюл, буся, буцель, буциль, буцол, бучол, бушель, бушень, бушля, дущель	578	16,4
веселик	веселик, веселка	13	0,37
газда	газда	1	0,03
гайстер	аїстр, айстер, айстр, гайстер, гайстр, гаріст	138	3,9
говля	гова, говйо, говля, говря, гоуля	14	0,40
дзьобайлик	дзьобайлик	1	0,03
дзьобун	дзьобун	1	0,03
жабоїд	жабоїд, жаболов	9	0,26
журавель	журавель	47	1,3
імена	андрій, василь, іван, семен	9	0,26
карабуцлик	карабуцлик	1	0,03
клекотень	глекотень, глекотень, длекотень, клек, клекотень	8	0,23
клокотун	клокотун	1	0,03
ключник	ключник	1	0,03
кокоستيرк	кокоستيرк, кукоستيرк, кукоستيرк	8	0,23
лейлек	лейлек	3	0,09
лелека	лелега, лелега, лелек, лелека, лелеко, лелька, лелько, сільський лелека	657	18,6
сусід	сусід	1	0,03
чапля	цапля, чапля	12	0,34
челяпавка	челяпавка	1	0,03
чоботар	чоботар	1	0,03
чорногуз	чарнагуз, чарногуз, чернагуз, черногуз, черногуз, чірнагуз, чорногуз, чорногус	722	20,5
штиркел	штиркел, штрекел	3	0,09
Всього		3530	100

Для картування до бази даних були занесені координати населених пунктів, звідки отримана інформація. Точка на карті позначає варіант назви, який вживається місцевими жителями в даному пункті. Повторні реєстрації в одному й тому ж місці враховувалися тільки в тому разі, якщо це були різні назви чи їх варіанти (наприклад, *лелека* й *чорногуз* в одному селі або *бузько* й *бузьок*). У деяких ви-

падках інформація про назви стосувалася району в цілому, в такому разі точка на карті ставилася у його геометричному центрі. Варіанти наголо-су не враховувалися, оскільки при написанні слів в анкетах вони передавалися рідко. З тієї ж причини не бралися до уваги й варіанти вимови окремих звуків. Оскільки переважна більшість даних отримана до реформи адміністративно-територіального устрою у 2020 р., в цій роботі я буду використовувати старе районування України.

Статистичне порівняння вибірок проводилося за критерієм Манн-Уїтні.

Результати

Загалом за 40 років було зареєстровано 110 варіантів 30 народних назв білого лелеки (табл. 1). Я згрупував їх за походженням (табл. 2). Надалі під назвою я матиму на увазі всю сукупність її варіантів. Як основні форми назв (і, відповідно, позначення самої назви) вживатиму лексеми, наведені в академічних Тлумачних словниках (СУМ-11; СУМ-20), або вказані там першими з двох (*бусол/бусел, боцюн/боцян*). Для слів, яких у словнику нема (аїст, говля, клекотень та ін.), – найчастіше вживані варіанти.

Велика кількість отриманих даних дає змогу проаналізувати як поширення різних найменувань, так і частоту їх вживання.

Для того, щоб не потонути в розмаїтті назв білого лелеки на території України, варто перш за все систематизувати їх, об'єднавши в 4 групи (Грищенко, 2025).

1. Основні – широко розповсюджені й часто вживані. Їх шість із численними варіантами: *боцюн, бузько, бусол, гайстер, лелека, чорногуз*.

2. Локальні – поширені лише на невеликих територіях або й узагалі зареєстровані тільки в окремих населених пунктах (*бовдур, жабоїд, клекотень*, «іменні» назви та ін.). Частота вживання їх, зрозуміло, невелика.

3. Іншомовні – поширені у прикордонних районах і місцях компактного проживання різних етнічних груп. Це російська назва *аїст* (аїст), молдавська й румунська *кокоستيرк* (cocostîrc), угорська *говля* (gólya), болгарська *штиркел* (щъркел), словацька *боцок* (bosok). Вони також мають різні варіанти. Сюди ж відноситься й кримськотатарська назва *лейлек* (leylek).

4. Помилкові. Це назви, які вживаються по відношенню до білого лелеки внаслідок змішування його з іншими схожими за зовнішністю птахами – журавлями й чаплями (*журавель, веселик, чапля*).

Далі розглядатимемо лелечі назви по цих групах.

Частота вживання назв

Якщо говорити про окремі варіанти, то найбільшу частоту вживання має слово *чорногуз* – 19,3% (табл. 1). Далі в

Таблиця 3

Частота вживання найбільш поширених народних назв білого лелеки по областях України (%)
Frequency of use of the most common folk names for the White Stork by regions of Ukraine (%)

Область	n	бузько	чорногуз	лелека	бусол	боцон	гайстер	аїст	журавель	веселик	чапля	жабод	імена	агроном
Вінницька	148	10,8	33,1	19,6	8,9	18,9	0,0	0,0	4,1	1,4	0,0	0,7	1,4	0,0
Волинська	268	8,6	0,4	0,4	48,1	40,3	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0	0,0	1,5	0,0
Дніпропетровська	115	4,4	24,4	52,2	3,5	0,0	0,0	11,3	0,9	0,0	0,0	0,9	0,0	2,6
Донецька	20	0,0	15,0	40,0	0,0	0,0	0,0	45,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Житомирська	196	4,1	1,0	4,2	75,0	14,3	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,5	0,0
Закарпатська	61	60,7	8,2	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0
Запорізька	28	0,0	32,1	32,1	3,6	0,0	0,0	28,6	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Івано-Франківська	144	93,8	1,4	1,4	0,7	0,0	0,0	0,0	2,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Київська	241	1,2	21,6	24,5	31,5	1,7	16,6	0,4	1,2	0,4	0,4	0,4	0,0	0,0
Кіровоградська	84	3,6	46,4	41,7	4,8	0,0	0,0	3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
АР Крим	15	0,0	6,7	6,7	0,0	0,0	0,0	66,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Луганська	23	13,0	17,4	30,4	0,0	0,0	0,0	30,4	8,7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Львівська	277	92,4	1,1	2,2	3,3	1,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Миколаївська	68	1,5	36,8	51,5	1,5	0,0	0,0	8,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Одеська	112	0,0	50,9	33,0	0,9	0,0	0,0	7,1	1,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Полтавська	196	2,6	32,1	55,6	4,6	0,0	1,5	1,0	1,0	0,0	0,0	1,5	0,0	0,0
Рівненська	164	48,2	0,0	1,8	24,4	25,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Сумська	261	1,5	52,5	18,8	5,0	0,0	4,6	11,1	3,1	0,0	1,9	0,4	0,0	0,8
Тернопільська	139	79,1	2,9	2,2	4,3	11,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Харківська	103	0,0	29,1	43,7	16,5	0,0	0,0	6,8	1,0	0,0	1,0	1,0	0,0	1,0
Херсонська	30	3,3	30,0	23,3	3,3	0,0	0,0	36,7	3,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Хмельницька	147	42,9	6,1	7,5	11,6	29,9	0,0	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0
Черкаська	207	2,4	37,2	41,1	4,4	0,5	10,1	0,5	1,5	1,0	1,5	0,0	0,0	0,0
Чернівецька	191	68,1	15,7	2,6	1,1	0,0	0,0	1,1	3,1	2,6	0,5	0,0	0,5	0,0
Чернігівська	292	0,7	28,4	14,4	26,7	0,0	21,2	3,1	1,7	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3
Всього	3530	25,2	20,5	18,6	16,4	7,8	3,9	3,6	1,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0,2

першій п'ятірці йдуть *лелека* (18,3%), *бузьок* (11,7%), *бусол* (7,5%), *боцон* (5,6%). Але коли згрупувати варіанти одних і тих же назв, все виглядає вже дещо по-іншому (табл. 2). Завдяки великій мінливості назви *бузьок/бузько*, в сумі її форми дають більший показник – 25,2%. *Чорногуз* на другому місці – 20,5%, далі йдуть *лелека* (18,6%), *бусол* (16,4%), *боцон* (7,8%).

Тут варто зауважити, що при обліках білого лелеки з областей, де його чисельність низька, і даних надходило набагато менше. Це південь і схід України (табл. 3). Тобто через нерівномірність охоплення території загальні частоти характеризують передусім стан справ в основній частині ареалу білого лелеки. Втім, в АУМ (т. 3) для південних і східних областей також значно менше точок.

Назви, що перестали використовуватися

Почнемо з назв, які вже зникли, їх перестали вживати.

Передусім це *стерк* – слово з давньоруської мови (Срезневский, 1989). Так називали великих довгоногих птахів, таких як журавель і лелека (*стьркъ*, старослов'янське – *стьркъ*). Є припущення про походження цього слова

від індоєвропейських коренів *strg-, *strk- – твердий, негнучкий (Младенов, 1909; Клепикова, 1961). Ця назва споріднена з українським словом «стирчати». Тобто *стерк* – це птах, який «стирчить» на довгих негнучких ногах (Грищенко, 1998, 2005). Г. Кройц (Creutz, 1988) також писав про можливість походження німецької назви *Storch* від індоєвропейського strgo.

Подібні назви широко розповсюджені в індоєвропейських мовах: це англійська та скандинавська *stork*, литовська *starkus*, латиська *starkis*, словенська *štorklja*, болгарська *църкел*, македонська *штрк* та ін. Деякі з них запозичені з німецької, але загалом є спільне їх походження. Причому й зараз називають так не тільки лелек. Наприклад, чапля молдавською – *штурк*, румунською – *stârc*.

Назва білого журавля *стерх* також може бути не запозиченням із німецької мови (*Storch*), як це іноді вважають (див., наприклад, Даль, 1980), а наслідком палаталізації звука «к» у слові «стерк». М.В. Шарлемань (1927) наводить назву *стерх* не тільки для білого журавля, а й для чорного лелеки. Очевидно, це «рудимент» давньої назви, який дійшов до ХХ ст. (Грищенко, 2025).

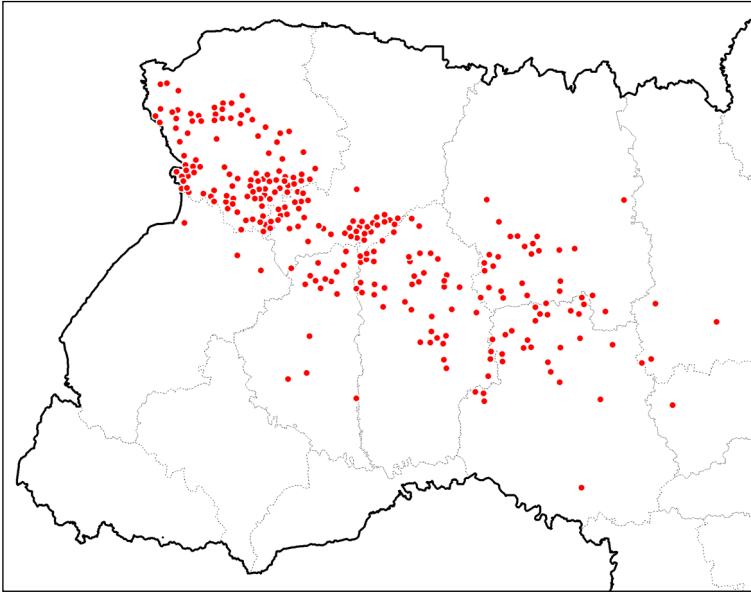

Рис. 1. Поширення назви *боцюн* на території України.
Fig. 1. Distribution of name *bociun* in Ukraine.

Назва *стерх* використовувалася на території України принаймні до XIX ст. Підтвердження цього можна знайти, зокрема, в описах губерній кінця XVIII – початку XIX ст. Так, у списку птахів у Топографічному описі Полтавської губернії 1809 року (1997, с. 197) бачимо: «*Стерхъ (лелека, гайстеръ) Ardea ciconia*». У додатках зазначено, що це «неточність автора», оскільки «*Стерх, або білий журавель ... на описуваній території не зустрічається*», а йдеться про лелеку білого (с. 280). Помиляється в даному випадку якраз автор коментаря, бо Ф. Каруновський про нього й писав, просто використав стару назву птаха.* М.М. Сомов (1897) також наводить назву *стерх* для чорного лелеки в Харківській губернії. А от у К.Ф. Кесслера (1853) її нема. Цілком можливо, що найдовше вона зберігалася на Лівобережжі.

Назва *стерк/стерх* була витіснена іншими. У цьому нема нічого дивного, назви взагалі з часом змінюються. Змінилися навіть назви частин людського тіла. Такі слова, як перст, перса, ланіти, десниця ми зараз зустрічаємо хіба що як поетичні архаїзми в художній літературі.

У роботах XIX ст. фігурує назва *неклейка* (Кесслер, 1853; Чернай, 1853; Верхратський, 1869; Желехівський, 1886; Мензбир, 1895; Сомов, 1897). М.В. Шарлемань (1927) у своєму словнику наводить її у формі *неклійка*. Ця назва досі час від часу згадується в науковій та науково-популярній літературі, хоча «в живому вигляді» жодного разу зустрічати її не доводилося. За походженням це, найімовірніше, трансформація або української назви *лелека*, або тюркської *лейлек* (ЕСУМ, т. 4).

Основні назви

Боцюн. Назва поширена на північному заході України. Перш за все на Волині, але не тільки – ареал її тягнеться

* Щоправда, питання все-таки є, бо наведене повір'я, що коли цей птах сяде на чийся дім, то принесе нещастя, підходить для чорного лелеки, але не для білого.

досить вузькою смугою на південний схід аж до Вінницької області, частково заходить і на південний захід Київської й північний захід Черкаської (рис. 1). Зрідка трапляється також південніше. Так, два варіанти цієї назви виявлені в Миколаївській області (Спанатій та ін., 2016), куди вони занесені переселенцями з більш північних регіонів.

За частотою вживання в межах України ця назва займає п'яте місце – 7,8% (табл. 2). Зареєстровано 9 фонетичних варіантів (табл. 2). Найбільше поширені з них *боцюн* (5,6%) і *боцян* (1,2%), інші використовуються рідко (табл. 1). Найчастіше цю назву вживають на Волині – 40,3% від усіх зареєстрованих в області назв (табл. 3). Менше – у Хмельницькій (29,9%) і Рівненській (25,6%) областях, ще менше – у Вінницькій (18,9%), Житомирській (14,3%) і Тернопільській (11,5%), зовсім рідко – в Київській, Львівській і Черкаській (табл. 3).

Назва запозичена з польської мови (*bocian*).

Сучасна польська наукова назва білого лелеки – *bocian biały*. Так само називають цього птаха і у Словаччині – *bocian biely*. Слово не має загальнознавчої етимології. Очевидно, це звуконаслідування, але від якого слова – остаточно не встановлено (Клепикова, 1961; Brückner, 1985; ЕСУМ, т. 1).

Бусол. Поліська назва, широко розповсюджена в північній частині України від Волині до Чернігівщини. Далі на південь і схід трапляється значно рідше. На схід доходить до Слобожанщини і Дніпропетровської області (очевидно, наслідок переселення в минулому людей із більш західних регіонів). Окремі випадки реєстрації є також на півдні України (рис. 2). *Бусол* – основна назва лелек у білоруській мові (Никифоров и др., 1997). Трапляється також у Польщі – *busiel*.

За частотою вживання ця назва займає четверте місце – 16,4% (табл. 2). З усіх українських найменувань білого лелеки вона найбільше мінлива. Загалом зареєстровано 24 варіанти (табл. 2). Найвищу частоту вживання з них мають форми *бусел* (7,5%) і *бусол* (5,2%). Частки інших становлять менше 1% (табл. 1). Назва *бусол* зареєстрована у 21 області. Найчастіше її вживають на Житомирщині (75,0%), рідше – у Волинській (48,1%), Київській (31,5%), Чернігівській (26,7%), Рівненській (24,4%), Харківській (16,5%), Хмельницькій (11,6%) областях. Ще в 14 областях на цю назву припадає менше 10% (табл. 3).

Є різні версії походження назви *бусол*. Найбільш поширена з них – від давньоруського слова «бусий» (темно-сірий, попелястий). А воно, у свою чергу, походить від тюркських слів «buz», «boz» – «сірий» (Преображенский, 1959; Клепикова, 1961; Фасмер, 1986; ЕСУМ, т. 1 та ін.). Останнє викликає заперечення в деяких лінгвістів (Мелиоранский, 1902). Але в даному разі це не має значення, бо слово «бусий» у будь-якому разі було в мові Русі, походження його самого – це вже окреме питання. «Бусові ворони» «Слова о полку Ігоревім» – це сірі ворони (*Corvus cornix*), «босий» вовк – сірий (див., наприклад, Шарлемань, 1997). А Брюк-

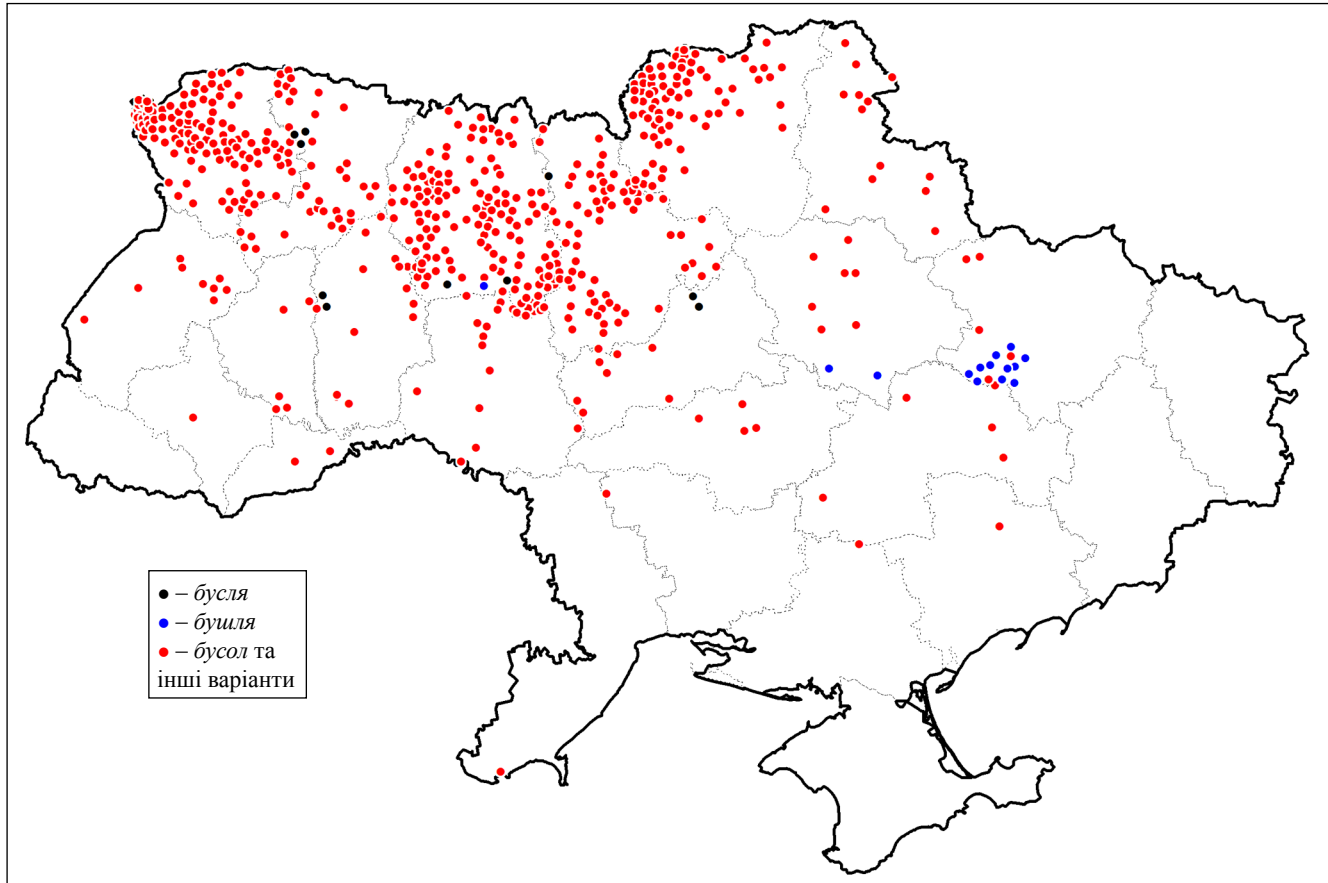

Рис. 2. Поширення назви *бусол* на території України.
Fig. 2. Distribution of the name *busol* in Ukraine.

нер (Brückner, 1985, с. 33) взагалі пише, що назви *buško*, *busiel* і подібні можуть вживатися для всіляких «siwych, szarych zwierząt», наприклад, *busko* – ‘kot popielaty’. За Е. Бернекером (Berneker, 1924), також *буском* можуть називати сірого kota. Заперечення, що ні в білого, ні в чорного лелек нема нічого сірого, теж не є проблемою. Спершу назва *бусел* чи *бусол* цілком імовірно стосувалася сірої чаплі або сірого журавля (*Grus grus*), а пізніше була перенесена на лелек (Грищенко, 2013, 2025). Вона взагалі могла використовуватися протягом тривалого часу як спільне наймення для цілої групи схожих зовні птахів. Більш загальні («родові») назви, як відомо, виникли раніше, ніж «видові».* Якщо й зараз, незважаючи на цілу систему освіти й популяризації знань, люди не так уже й рідко називають лелеку журавлем або чаплею, то чого можна було очікувати в минулому? Та навіть К. Лінней відніс лелек до роду чапель – *Ardea ciconia* та *Ardea nigra*.

Відгомін давнього змішування назв знаходимо у словниках. Тут царює повна плутанина. У І. Верхратського (1869) *бушля* – одна з діалектних назв чаплі. За П.С. Лисенком (1974), *бусел* – це назва сірого журавля, а *бушель*, *бушля* – білого лелеки. А от у Г. Аркушина (2016) *бусел* – те саме, що *боцюн*, тобто лелека. В інших словниках говориться, що *бушля* це назва як самки лелеки, так

і чаплі (Грінченко, 1958; Рудницький, 1972). У словнику М.В. Шарлеманя (1927) назва *бушля* також відноситься як до білого лелеки, так і до сірої чаплі. У Є. Желехівського (1886) та Ф. Міклошича (Miklosich, 1886) *бусель* – Storch, тобто лелека. У словнику І. Огієнка *бусюль* – журавель (Митрополит Іларіон, 1951). М. Фасмер (1986) різні форми назв *бусел* і *бусько* відносить до лелеки. Інший варіант: *бусель* – молодий боцюн (Тимченко та ін., 1930). У Ф. Піскунова (Пискунов, 1882) *бусел*, *бусоль*, *бусько*, *буська*, *бузько*, *бушля* – чапля. У П. Білецького-Носенка (1966) *буська* – «аисть, цапля, бусель». З іншими назвами лелек такого роздраю якимось не спостерігається. Та навіть у роботах орнітологів назви *бушля* і *пушля* наводились і для сірої чаплі, і для чорного лелеки (Кесслер, 1853; Сомов, 1897).

Знайшло це відображення також у традиціях, літературі та фольклорі, й навіть геральдиці. Так, один із звичайних персонажів обряду «Водіння Кози» на святки в українців і білорусів – «журавель», а в південних і західних слов'ян – «лелека» (Гусев, 1987). «Лелека» був неодмінною фігурою аналогічного обряду у Східній Пруссії (Hinkelmann, 1995). У відомій притчі «Вдячний Єродій» Г. Сковороди птах «єродій» – це лелека, але грецькою *єродіос* – чапля. У європейській геральдиці журавель був символом пильності, але таке ж значення мали й лелеки та чаплі (Уваров, 1998). З античних часів відома легенда, що у зграї журавлів, яка відпочиває під час перельоту, «вартовий» птах тримає в піднятій лапі камінь. Коли він

* Лінгвісти вживають ці терміни без лапок, але я пишу так, бо для зоологів і ботаніків вони мають дещо інше значення, в даному разі мова не про систематику.

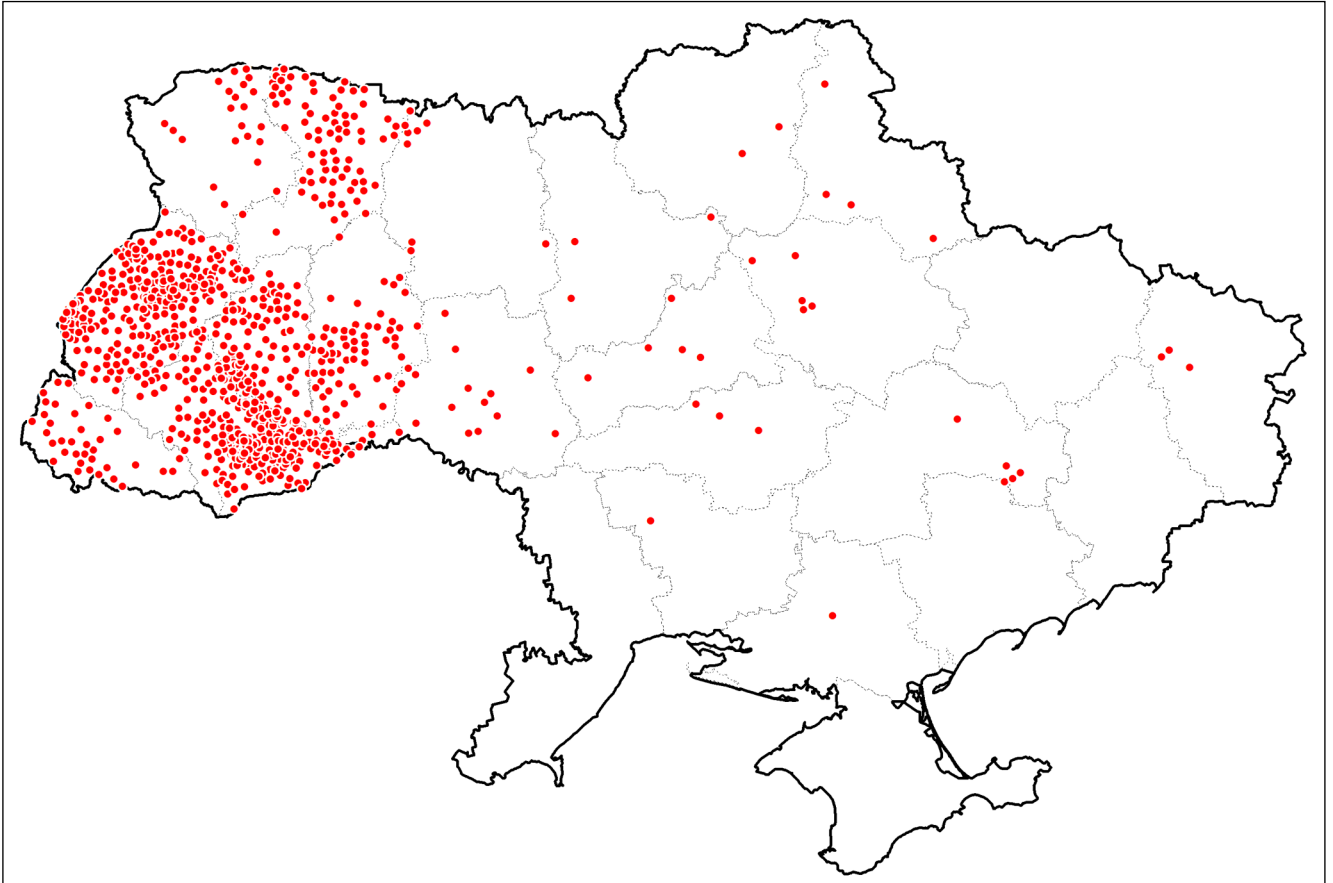

Рис. 3. Поширення назви *buz'ko* на території України.
Fig. 3. Distribution of the name *buz'ko* in Ukraine.

починає дрімати, камінь падає й будить «сторожа». Так виник геральдичний образ *grus vigilans* (журавель пильнуючий) – птах із каменем у піднятій лапі (Mewes et al., 1999). Але на гербах можна побачити в такій позі не тільки журавлів, а й лелек і чапель (Уваров, 1998). Змішування образів журавля, чаплі й лелеки є на гербах російської імперії й Польщі: в описі герба може бути один птах, а на малюнку – інший (Яблоновская-Грищенко и др., 1996).

Таблиця 4

Частота вживання 4 основних варіантів назви *buz'ko* в 10 західних областях (%)
Frequency of use of 4 main variants of the name *buz'ko* in 10 western regions (%)

Область	n	<i>buz'ko/buz'ok</i>	<i>buz'ko/buz'ok</i>
Волинська	268	4,9	3,7
Рівненська	164	2,4	45,7
Житомирська	196	0,0	4,1
Львівська	277	48,7	43,7
Тернопільська	139	77,7	1,4
Хмельницька	147	38,1	4,1
Вінницька	148	5,4	4,7
Ів.-Франківська	144	79,9	13,2
Закарпатська	61	54,1	0,0
Чернівецька	191	52,9	13,6

Від *бусла* «відбрунькувалися», зокрема, форми *бусля* й *бушля*. Тлумачні словники лексеми *бушля* й *бушля* однозначно трактують як діалектну назву чаплі (СУМ-11, т. 1; СУМ-20, т. 1). Проте, в нас так продовжують називати й білого лелеку, а слова ці походять від однієї з «лелечих» назв, тому я включив *бушлю* в перелік варіантів назви *бусол*. Хоча можна її віднести й до групи помилкових назв. Якщо форма *бусля* поширена в межах основного ареалу назви *бусол*, то *бушля* – здебільшого у східній частині України – в Харківській і Полтавській областях (рис. 2). Причому на Харківщині виявлений цілий осередок, де лелек так називають часто – в Сахновщинському районі (дані Т.А. Атемасової). Там же вживається й форма *бусел*. В АУМ (т. 1) назва *бушля* показана для Полтавської та Дніпропетровської областей. *Бусля* стала *бушлею*, *бусель* – *бушлем* шляхом палаталізації (Рудницький, 1972). Причому перехід «с» в «ш» характерний для білоруської мови: шэрая чапля, шэрая гусь, шызая чайка і т.п. Це свідчить про польське походження форми *бушля*. На схід України вона була занесена переселенцями. Виявлена ця назва і в Миколаївській області, де вживається вихідцями із західних областей України (Спанатій та ін., 2016). Щоправда, якого саме птаха стосується, залишається під питанням (див. вступ).

Бузько. Назва домінує в західній частині України. На схід доходить до Житомирської й Вінницької областей. Ще далі на схід вживається рідко (рис. 3). Тут, цілком очевидно, це вторинне розповсюдження вже як «книжної» назви.

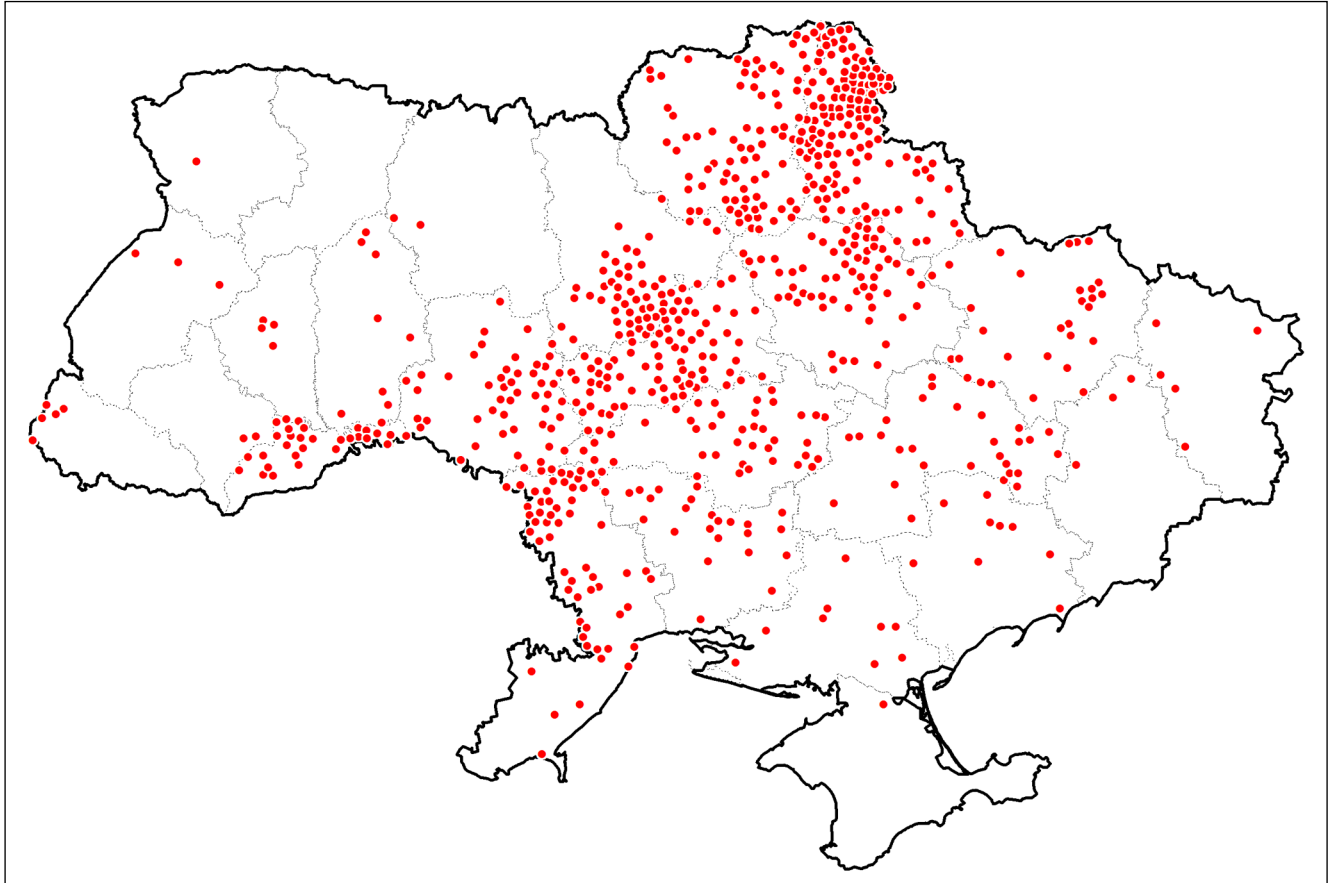

Рис. 4. Поширення назви *чорногуз* на території України.
Fig. 4. Distribution of the name *chornohuz* in Ukraine.

Найбільше поширена з українських назв білого лелеки. Загальна частота вживання становить 25,2% (табл. 2). Також досить мінлива. Всього виявлено 11 варіантів. Найчастіше вживані з них *бузьок* (11,7%), *бузько* (5,3%), *бусько* (5,0%), *бусьок* (2,9%). Інші трапляються рідко (табл. 1). Наголос частіше падає на перший склад, але може й на другий. Назва *бузько* зареєстрована у 20 областях. Абсолютно переважає на Галичині, де інші назви майже не вживаються взагалі: Івано-Франківська область – 93,8%, Львівська – 92,4%, Тернопільська – 79,1% (без північних районів тут частка буде ще вищою). Великий відсоток ця назва має також у Чернівецькій (68,1%), Закарпатській (60,7%), Рівненській (48,2%) і Хмельницькій (42,9%) областях (табл. 3).

Бусько, бусьок – це демінутив від слова бусол. Озвучення «с» дає бузька (Грищенко, 2025). Аналогічно утворюються характерні для української мови зменшувальні форми імен: Васько, Васьок, Петрик, Петько, Оленка і т.п. Демінутиви часто вживаються і в назвах тварин – *бугайчик, вівчарик, вовчок, грищик, кобилочка, коник, миньок, рибалочка, соловейко* та ін. Через очевидну спорідненість із *буслом*, ці назви у словниках часто об'єднуються, але я виділяю *бузька* окремо, завдяки високій поширеності він відіграє значну самостійну роль.

Назва ця могла утворитися від *бусла* на Поліссі і згодом поширитися далі на південь. На деяких територіях на північному заході України й зараз форми *бусел/бусол* і *бусько/бусьок* ідуть упереміш, зокрема, в північній час-

тині Рівненщини (див., наприклад, Несен, 2006, 2008). У зв'язку з цим можна порівняти частоту вживання 4 основних варіантів назви *бузько* в різних областях, де вона використовується найбільше (табл. 4). Бачимо цікаву картину: в Рівненській області форми на «с» мають значно вищу частоту, ніж озвучені варіанти, у Житомирській взагалі зареєстрований лише варіант *бусько*. У Волинській, Львівській і Вінницькій областях частоти майже однакові, а от в інших суттєво переважають форми на «з». Загалом по Україні є достовірна різниця в широті точок, де виявлені ці 4 варіанти на «с» й на «з»: середні значення відповідно $50,03^\circ \pm 0,07$ і $49,13^\circ \pm 0,03$ пн.ш., медіани $49,93^\circ$ і $49,07^\circ$ пн.ш. ($p < 0,001$). Тобто, можна сказати, що демінутивна форма утворилася від *бусла* десь на Рівненщині чи сусідніх територіях, а далі поширилася на південь, де й виник озвучений варіант. На схід від Житомирської й Вінницької областей із 31 реєстрації цих 4 варіантів назви *бузько* абсолютно переважають форми на «з» – 87,1%. Це говорить про вторинність їх розповсюдження тут. Форми *бузько* й *бузьок* більш відомі, а тому «мобільніші» – легше поширюються на нові території.

Можливий і інший варіант – назва *бусько (буська)* утворилася напряму від слова «бусий». У даному разі *бусько* = «сірко». На користь цього говорять наведені вище висловлювання Е. Бернекера (1924) і А. Брюкнера (1985).

Чорногуз. Назва широко розповсюджена на значній частині території України від Північної Буковини та

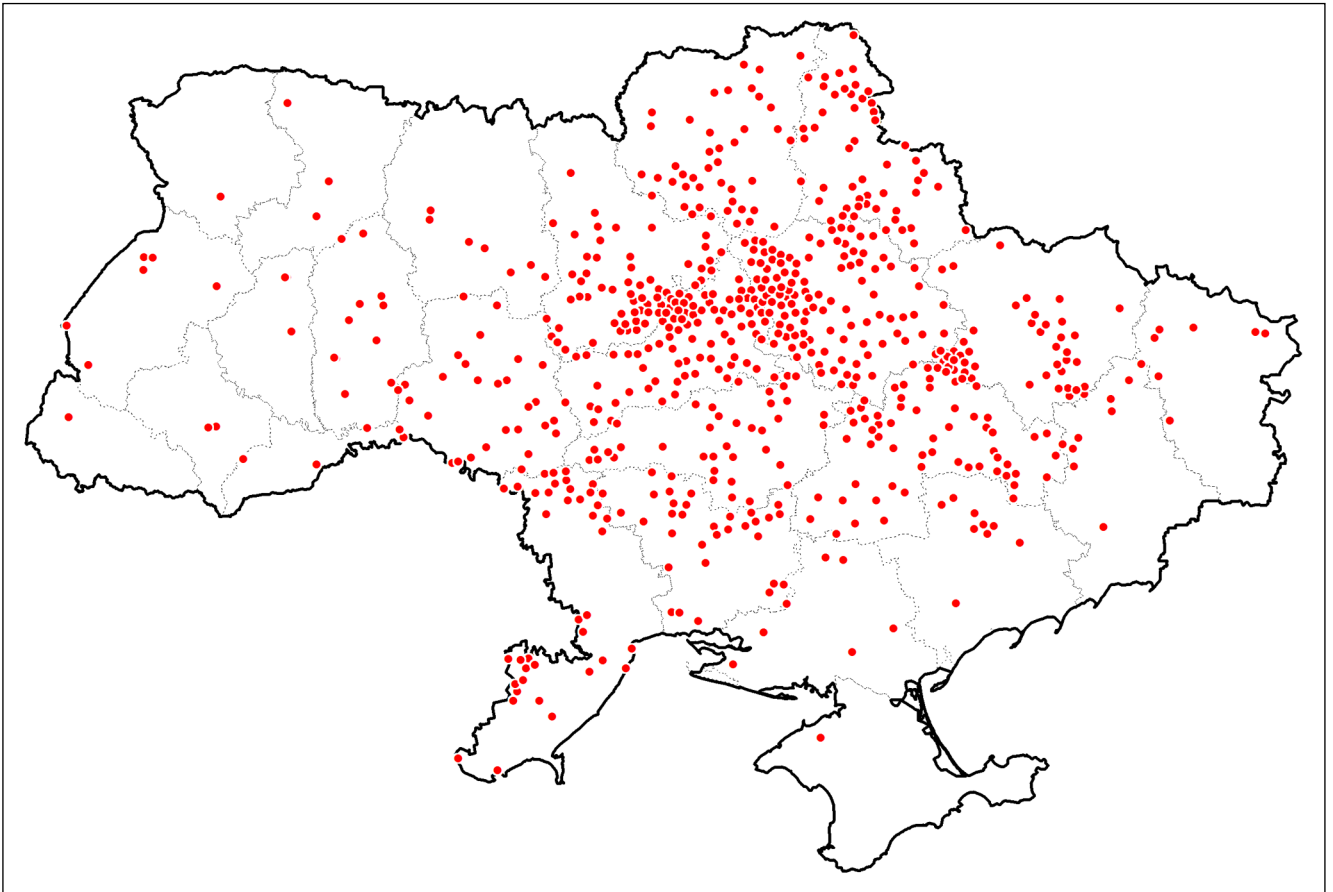

Рис. 5. Поширення назви *лелека* на території України.
Fig. 5. Distribution of the name *leleka* in Ukraine.

Поділля до північного сходу і сходу. Основний її ареал простягається «по діагоналі» в напрямку з південного заходу на північний схід (рис. 4). На заході та на Поліссі (до Київщини) ця назва трапляється рідко. Появу її там можна вважати вже вторинним поширенням. Таку ж картину бачимо й на карті в АУМ (т. 2).

Друга за загальною вживаністю назва після *бузька* – 20,5% (табл. 2). Зареєстровано 8 фонетичних варіантів (табл. 2). Найчастіше з них використовується основна форма *чорногуз* – 19,3%, інші варіанти трапляються рідко (табл. 1). Найбільший відсоток серед назв білого лелеки *чорногуз* має в Сумській (52,5%), Одеській (50,9%) і Кіровоградській (46,4%) областях. Ще у 5 областях частка цієї назви перевищує 30% (табл. 3). Не виявлена вона тільки в Рівненській області.

Це єдина з усіх основних назв білого лелеки, яка має суто українське походження. Семантика її проста і зрозуміла: у птаха, що стоїть чи сидить, склавши крила, здається чорною задня частина тіла (гузка), яка контрастує з білим оперенням тулуба. Насправді, чорні в білого лелеки лише махові пера й частина покривних, а от гузка (хвіст) – біла, що добре видно, коли птах розправляє крила або летить. Але на такі «тонкощі» люди, як бачимо, не звертали увагу.

Лелека. Картина поширення загалом така ж, як і в назви *чорногуз*, але відрізняється їх розподіл. Точок для *чорногуза* більше в північній і західній частинах спільного ареалу, а для *лелека* – в південній і східній (рис. 4, 5). Цю

особливість підтверджує статистичний аналіз координат: середня широта точок для назви *чорногуз* більша, ніж для *лелека* – відповідно $49,60^\circ \pm 0,05$ і $49,29^\circ \pm 0,05$ пн.ш., медіани $49,55^\circ$ і $49,39^\circ$ пн.ш. Різниця статистично достовірна ($p < 0,001$). На карті в АУМ (т. 1) ця відмінність виражена ще більше – в Чернігівській і Сумській областях значно переважають точки для назви *чорногуз*, назва *лелека* масово з'являється південніше – в Черкаській і Полтавській областях. Для довготи різниця менша, але вона теж статистично достовірна: середні значення відповідно $31,95^\circ \pm 0,10$ і $32,36^\circ \pm 0,10$ сх.д., медіани $32,32^\circ$ і $32,49^\circ$ сх.д. ($p < 0,02$). Тобто основна частина ареалу назви *лелека* трохи зміщена на південь і схід по відношенню до ареалу назви *чорногуз*.

Ця назва третя за вживаністю – 18,6% (табл. 2). Зареєстровано 8 її варіантів, але окрім основної форми, частка якої становить 18,3%, інші використовуються дуже рідко (табл. 1). Назва виявлена в усіх областях, найбільший відсоток вона має в Полтавській (55,6%), Дніпропетровській (52,2%) і Миколаївській (51,5%). Ще в 7 областях частка її перевищує 30% (табл. 3). У західній частині України використовується рідко. Поява її там – це теж вторинне поширення, чому сприяє те, що назва *лелека* є основною в науковій, науково-популярній і навчальній літературі. На карті в АУМ (т. 2) точок у західних областях для неї теж дуже мало.

Описана вище особливість поширення назви *лелека* – зміщеність ареалу на південний схід – цілком логічна,

тому що саме слово запозичене з тюркських мов. Це звуконаслідування, яке передає клацання дзьобом птаха. Аналогічні ономапоетичні назви широко розповсюджені в багатьох тюркських і деяких інших мовах Азії та Південної Європи, причому вони дуже давні. Е. Шюц (Schüz, 1986) писав, що наймення *laqalaqa*, *laqlaqqi*, *raqraqqi* і подібні вживалися ще у Стародавній Месопотамії. Етимологія цієї назви, на відміну від багатьох інших, сумнівів у фахівців не викликає (Преображенский, 1959; Клепикова, 1961; Булаховский, 1978; ЕСУМ, т. 3 та ін.). Версія про походження слова *лелека* від імені слов'янського бога кохання Леля, популярна в соцмережах, не має ніякого наукового підґрунтя* (Грищенко, 2025).

Гайстер. Ареал цієї назви йде неширокою смугою на північний схід від лівобережних частин Київської й Черкаської областей до Чернігівщини, частково заходить у Сумську область і зовсім трохи зачіпає північний захід Полтавської. Причому на Сумщині вона поширена здебільшого в Посеймії (рис. 6). На Правобережжя назва *гайстер* не виходить. На правому березі Дніпра мномою вона виявлена тільки в с. Пекарі Канівського району. На карті в АУМ (т. 1) є точка для с. Григорівка Канівського району. Обидва ці села лежать біля самого Дніпра. Далі на захід цієї назви нема. Вона поширена в Білорусі (*гайстер*, *гайсцер*), але тут стосується вже чорного лелеки (Долбик, 1959 та ін.). Є дані про реєстрацію назви *гайстер* у Миколаївській області (Спанатій та ін., 2016), в даному разі це вторинне занесення з переселенцями.

За частотою вживання в межах України ця назва займає шосте місце – 3,9% (табл. 2). Виявлено 6 варіантів (табл. 2). Відома також форма *гаісп*, зареєстрована в Путивльському районі Сумської області (АУМ, т. 1). З них найбільшу частоту має варіант *гайстер* – 3,7% (табл. 1). Інші трапляються зовсім рідко. Найчастіше ця назва вживається в Чернігівській (21,2%), Київській (16,6%) і Черкаській (10,1%) областях (табл. 3).

Найбільш поширеною версією походження назви *гайстер* є «німецько-польська» (Преображенский, 1959; Клепикова, 1961; Grempe, 1975; Булаховский, 1978; Грищенко, 1996а, 2025; ЕСУМ, т. 1), хоч у деяких науковців і є сумніви з цього приводу (див. Клепикова, 1961). На мій погляд, ніяких причин для сумнівів немає, а фантазії на кшталт того, що *гайстер* – це «гай стерк», тобто лісовий лелека (Нанкинов, 2015), не заслуговують на серйозне обговорення.

Коротко історію назви можна описати так. Із середньовіжньонімецького діалекту польською мовою було запозичене слово *Heister* – одна із старих місцевих назв сороки (*Pica pica*). Сучасна німецька назва цього птаха – *Elster*. Слово в польській мові трансформувалось у *hajster*, *hajstra* і перейшло в українську та білоруську у формі *гайстер*. Назва була перенесена спершу на чорного лелеку, а потім

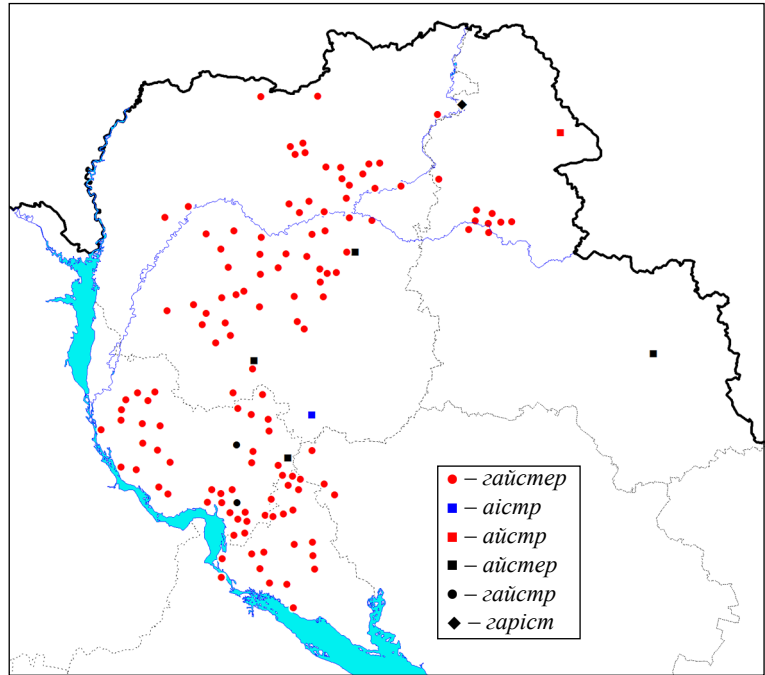

Рис. 5. Поширення назви *гайстер* на території України.
Fig. 5. Distribution of the name *haister* in Ukraine.

на білого. У сучасній польській мові *hajstra* – діалектна назва чорного лелеки, в минулому вона була основною (Taczanowski, 1882). І. Верхратський (1869), Є. Желехівський (1886), Б. Грінченко (1958) та деякі інші автори словників відносять слово *гайстер* до українських назв чорного лелеки. М.В. Шарлемань (1927) наводить його в переліку народних назв як білого, так і чорного лелек, але в останньому випадку з уточненням – Коростенщина. Тобто, це вже фактично білоруський варіант.

Зустрічаємо назву *гайстер* і в описах губерній кінця XVIII – початку XIX ст. У Топографічному описі Малоросійської губернії 1798–1800 років (1997) він зазначений серед лісових птахів Козелецького повіту: «в тих лесах находяться ... птицы: орлы, пугачи, гайстры...» (с. 41). Тобто мова йде про чорного лелеку. А от для Хорольського й Гадяцького повітів згадуються вже й лелеки (с. 56 і 77). Причому автор опису не змішує з ними журавлів і чапель, в описах повітів вони йдуть окремо, і навіть яструби в нього часто «двух родов гусятники и перепеличники» (с. 83).

Може виникнути запитання: а чому назва сороки була перенесена на чорного лелеку, адже між ними, здавалося б, немає нічого спільного (це ж не лелека й чапля або журавель – схожі один на одного птахи)? Спільне якраз є – контрастне чорно-біле забарвлення. А назва однієї тварини може використовуватися для характеристики особливостей зовнішнього вигляду іншої – кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*), сичик-горобець (*Glaucidium passerinum*), сорочий жайворонок (*Grallina cyanoleuca*), зозулястий півень, вороний кінь і т.п. Таким чином *bocian hajstra* – це «лелека-сорока» чи «сорочий лелека». На професійному жаргоні орнітологів, які займаються вивченням куликів, кулик-сорока – просто «сорока». І якби з якихось причин назва *сорока* перестала вживатися по відношенню до власне сороки, вона могла б закріпитися

* Це називається «народна етимологія» – пояснення походження слів на основі поверхневих аналогій, а не наукового аналізу.

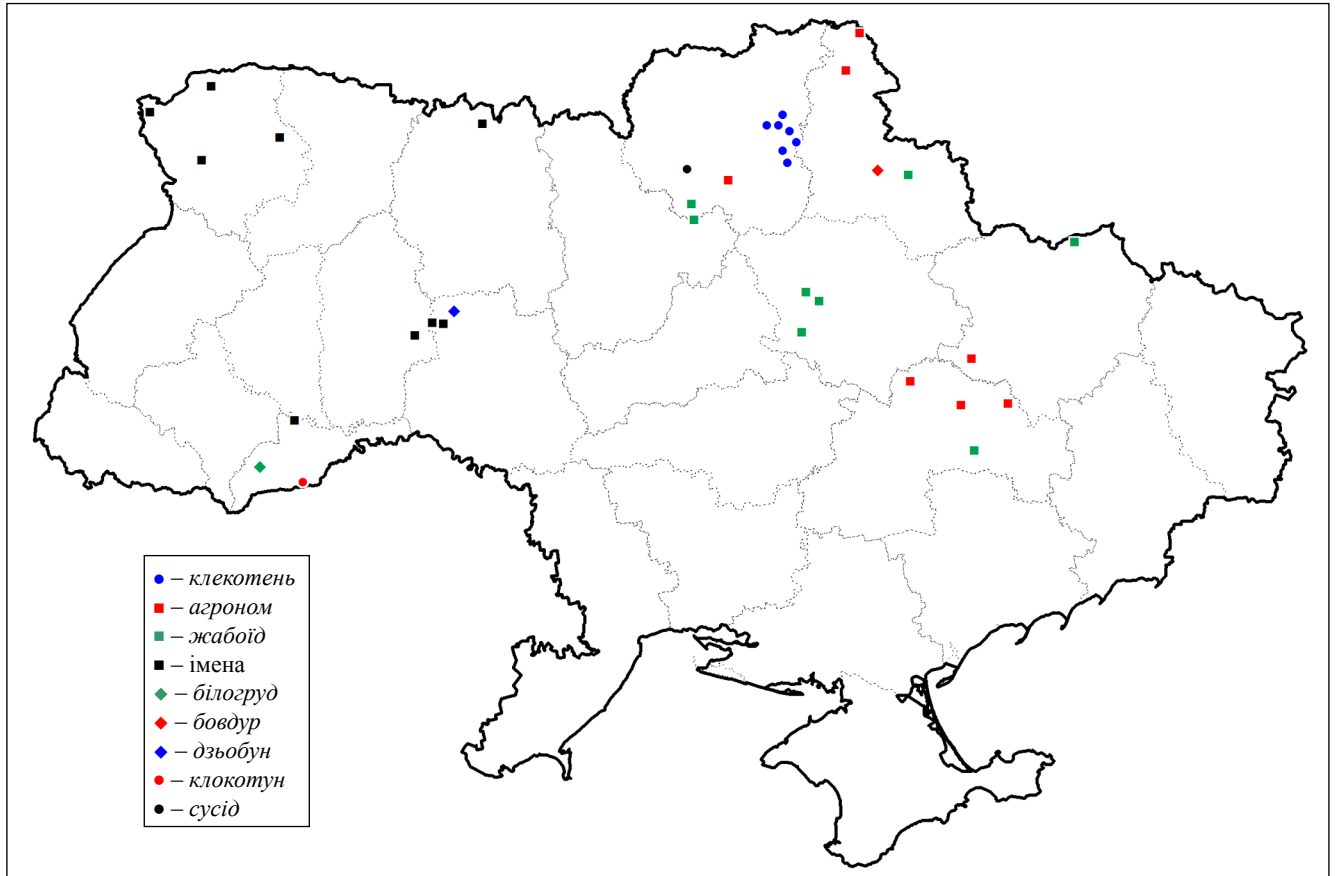

Рис. 7. Поширення деяких локальних назв білого лелеки на території України.
Fig. 7. Distribution of some local names for the White Stork in Ukraine.

за куликом – вже у скороченому вигляді. Щось подібне відбулось і з назвою *bocian hajstra*. Але в даному випадку та ж ситуація, що й із *буслом*: можна сперечатися про те, як саме це слово потрапило в польську мову, тільки в будь-якому разі воно там було (і є) і перейшло в українську та білоруську мови.

Від *гайстра* походить російська назва *аист* (Miklosich, 1886; Verneker, 1924; Преображенский, 1959; Grempe, 1975; Булаховский, 1978; Грищенко, 1996а). Як відбувалася трансформація, можуть показати наймення, поширені на північному сході України: *гайстер – айстер – айстр – айст – аист*. Спочатку ця назва також стосувалася тільки чорного лелеки, а потім була перенесена й на білого (Клепикова, 1961).

Локальні назви

Локальні назви білого лелеки розпорошені по всій Україні (рис. 7). Частоти вживання їх зовсім малі (табл. 1, 2), хоча вони можуть бути й дещо занижені, бо різні «екзотичні найменування» потрапляють у поле зору дослідників рідше, ніж загальновідомі. У цих назв мала варіабельність, часто взагалі є лише одиничні реєстрації.

За поширеністю, виходячи з наявних даних, локальні назви можна поділити на три підгрупи:

а) утворюють більш-менш компактний ареал (*клекотень*);

б) розпорошені спорадично на великій території в різних областях (*агроном*, *жабоїд*, «іменні» назви);

в) трапляються лише одинично (*білогруд*, *бовдур*, *дзьобайлик* та ін.).

До локальних належать, зокрема, й українські ономотопічні назви, які передають клекіт – *клекотень* (*злекотень*, *глекотень*, *длекотень*), *клек*, *клокотун*. Варіанти назви *клекотень*, а також *клек*, виявлені на досить обмеженій території – в Бахмацькому та Борзнянському районах Чернігівської області (рис. 7). Найчастіше – в м. Батурин і навколишніх селах. П.С. Лисенко (1974) наводить їх для сіл Борзнянського й Куликівського районів, АУМ (т. 1) – для Бахмацького, Борзнянського, Куликівського районів, а також с. Мельня Конотопського району Сумської області на межі з Бахмацьким районом. Назва *клокотун* зареєстрована І.В. Скільським (особ. повід.) в Чернівецькій області. Подібні назви – *клекотун* та *іван-кликотун* – зафіксовані у Волинській області (Аркушин, 2016).

До цієї групи відносяться й «іменні» назви. Подекуди, зокрема на Поліссі, збереглася традиція називати лелек людськими іменами (Никончук, 1968; Толстой, 1984; Скуратівський, 1998; Несен, 2006; Аркушин, 2016 та ін.). Пов'язана вона з давніми тотемістичними віруваннями. Відомі легенди про те, що лелека колись був людиною, є немало казок, де він перетворюється на людину (див., наприклад, Толстой, 1984; Грищенко, 2005; Несен, 2006, 2008). До птаха зверталися з проханнями на кшталт: «Бузьку Іване, дай закурити». Такі назви виявлені в 9 місцях у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Хмельницькій і Чернівецькій областях. Найбільше їх на Волині

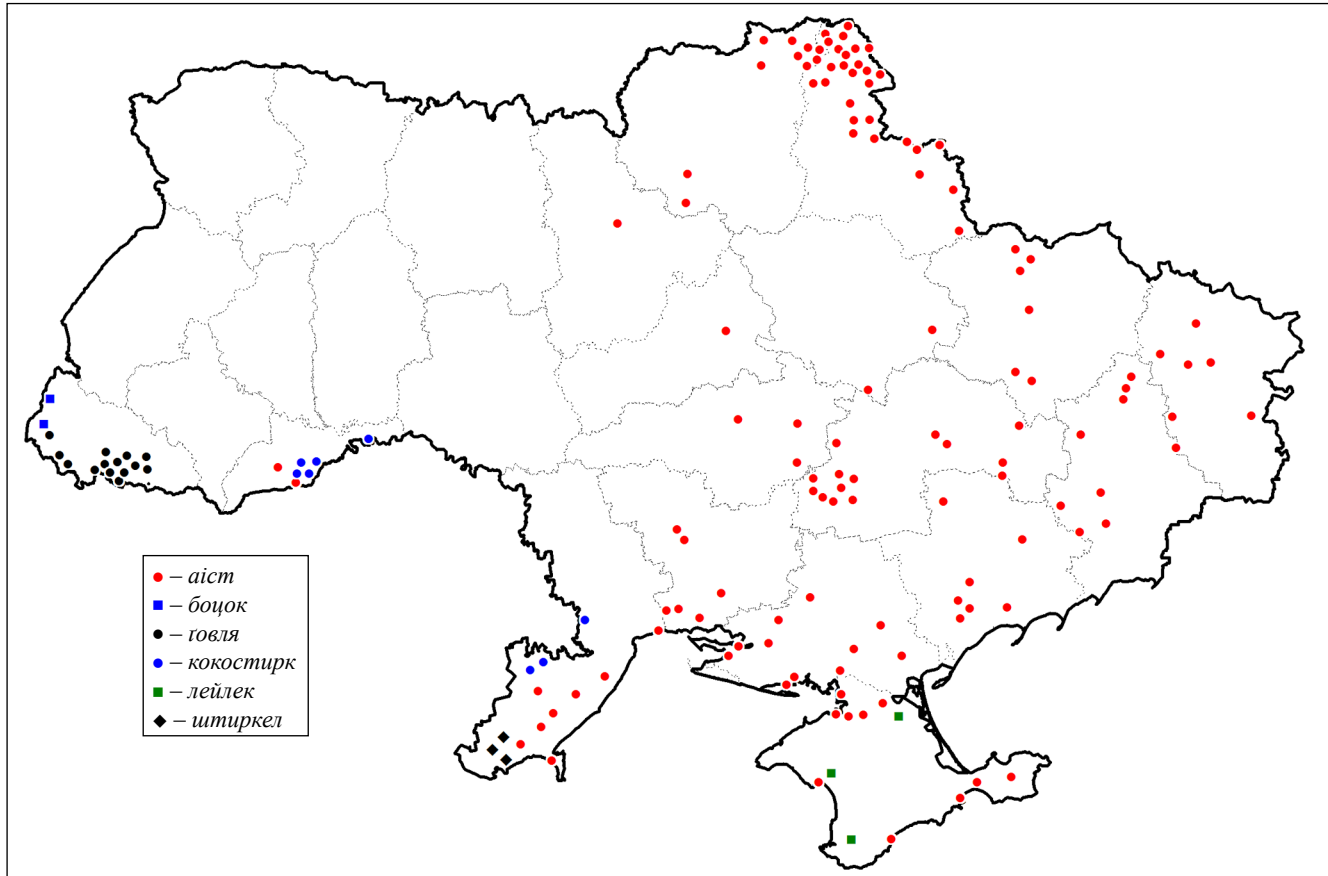

Рис. 8. Поширення іншомовних назв білого лелеки на території України.
Fig. 8. Distribution of foreign names for the White Stork in Ukraine.

(рис. 7). Найчастіше лелеку називають Іваном, інші імена використовуються значно рідше (табл. 1).

Походження й семантика локальних назв здебільшого прості й цілком зрозумілі. Зазвичай це не запозичені, а суто українські слова, які характеризують особливості зовнішності, поведінки чи живлення птаха: *агроном* – бо ходить по полях, *клекотень* – бо клекоче, *бовдур* – стоїть на даху мов димар, *дзьобун* – має довгий дзьоб, *жабоїд* – ловить жаб і т.п. Все це говорить про відносно недавнє виникнення цих найменувань. З походженням давніх основних назв розібратися набагато складніше.

Частина локальних назв спершу могли бути прикладами з додатковою характеристикою птаха, а потім стали самостійними: бюціон-клекотун, лелека-агроном, лелека-жабоїд і т.п. Немало найменувань утворилися за таким принципом: птах-секретар (*Sagittarius serpentarius*), птахи-носороги (Vucerotidae), лебідь-кликун (*Cygnus cygnus*), лелека-роззява (рід *Anastomus*), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collybita*) та ін. І в деяких випадках прикладка-уточнення зрештою перетворилась у самостійну назву: сокіл-сапсан (*Falco peregrinus*) став просто сапсаном, орел-беркут (*Aquila chrysaetos*) – беркутом, качка-мандаринка (*Aix galericulata*) – мандаринкою і т.п. Те ж саме стосується й «іменних» назв. Бузько Іван чи бусол Василь кінець-кінцем трансформувалися просто в *івана* та *василя*.

Деякі рідкісні найменування можуть бути взагалі випадковими – чиясь фантазія або спотворення чи перенесення іншої назви.

Іншомовні назви

З іншомовних назв білого лелеки в Україні найчастіше використовується російська *аїст* – 3 варіанти, разом 3,6% (табл. 2). Вона зареєстрована в 16 областях. Найбільше розповсюджена в тих, що межують із РФ, а також на півдні (рис. 8). Інші назви трапляються лише локально, в місцях проживання відповідних етнічних груп: кримськотатарська *лейлек* – в АР Крим, болгарська *штиркел* – на півдні Одещини, молдавська й румунська *кокоштирк* – в Одеській і Чернівецькій областях, угорська *говля* – на півдні Закарпаття, словацька *боцок* – у його західній частині (рис. 8). Частоти їх використання невеликі (табл. 1).

Найбільше варіантів має назва *говля* – 5, *аїст* і *кокоштирк* – по 3, *штиркел* – 2, інші – лише по одному (табл. 2).

Помилкові назви

Помилкові назви білого лелеки використовуються тому, що багато людей погано знає птахів і плутає схожі зовні види. Хоча корені цієї проблеми сягають давнини, коли для лелек, журавлів і чапель існували спільні найменування, про що говорилося вище.

Помилкові назви виявлені в багатьох областях, найбільше – у смузі, яка йде на північний схід від Прикарпаття до Сумщини (рис. 9). Загалом їх частка становить 2,0% від усіх зареєстрованих назв. По областях вона не перевищує кількох відсотків. Найчастіше білого лелеку називають *журавлем* (1,3%), рідше – *веселиком* (0,4%) або *чаплею* чи *цаплею* (0,3%) (табл. 2). *Веселик* – це «вес-

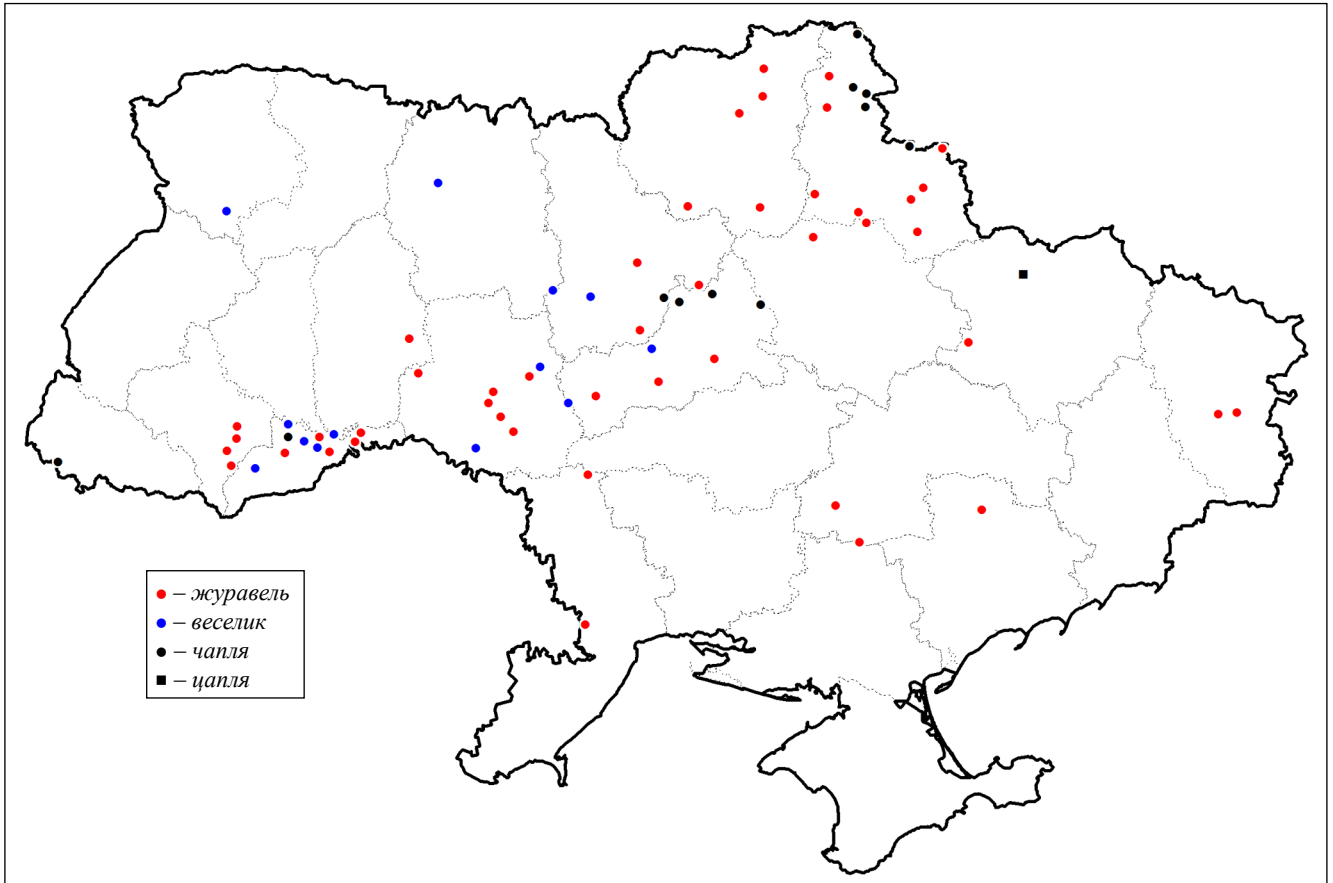

Рис. 9. Поширення помилкових народних назв білого лелеки на території України.
Fig. 9. Distribution of erroneous folk names for the White Stork in Ukraine.

няна» назва сірого журавля. Пов'язана вона з повір'ям, що весною цих птахів не можна називати журавлями, бо інакше весь рік журитимешся (Грищенко, 2001; Борейко, Грищенко, 2004).

Обговорення

Зібрані дані цікаво порівняти з результатами досліджень мовознавців. Описані вище особливості поширення народних назв білого лелеки загалом відповідають тому, що бачимо в лінгвістичних атласах (Дзєндзелівський, 1960; АУМ, т. 1–3 та ін.). Проте є й деякі відмінності. На них варто зупинитися детальніше.

Дані для Атласу української мови збиралися в 1948–1973 рр., він відображає стан українських говорів у 1940–1970-х рр. (АУМ, т. 1). Звичайно, за пів століття могло щось змінитися. Обсяг зібраного в наших дослідженнях матеріалу цілком порівняний. В АУМ загалом наведена інформація по 2359 точках (причому не всі вони на території України), у нас їх 2764 з усіх областей та АР Крим.

З одного боку, мною було зареєстровано менше мало поширених діалектних назв на кшталт *жабоїд* чи *бушля* і особливих фонетичних варіантів. Деякі назви зафіксовані лише в одиничних випадках, причому не тільки зовсім екзотичні (*карабуцлик*, *челяпавка* та ін.). До певної міри це може бути пов'язано з меншим обсягом матеріалу по деяких районах, але вагомою є й інша причина, про яку

говорилося на початку статті, – місцеві говірки поступово нівелюються й частина слів виходить з ужитку. Те, що людям здавалося нормальним у 1950–1960-ті рр., зовсім по-іншому виглядає в епоху інтернету й соцмереж. Тим більше, що йдеться не про якісь консервативні особливості місцевих говірок, а досить специфічні слова – назви птахів, використання яких легше змінюється під впливом почутого чи прочитаного.

З іншого боку, територія вживання найбільш відомих назв розширилася. *Лелека* й *чорногуз* стали частіше відмічатися в західних областях, *бузько* й *бусол* – у центральних і східних. В АУМ (т. 1) точки з назвою *бусол* зовсім відсутні в Сумській області, зараз же вона трапляється тут не так уже й рідко (Книш, 2014; наші дані).

Тобто загалом простежується тенденція до поступового витіснення мало поширених назв білого лелеки загальновідомими. Передусім це *лелека*, *чорногуз* і *бузько*, в меншій мірі – *бусол*. А от такі основні назви, як *боцюн* і *гайстер*, поступово втрачають свої позиції. З цим нам доводилося стикатися при опитуванні людей. «Старі люди ще кажуть *гайстер*, а от молодь – уже тільки *чорногуз* або *лелека*». «В дитинстві я чув слово *гайстер*, а зараз його вже ніхто не вживає». Ще швидше зникають локальні назви, відомі лише вузькому колу осіб. Щоправда вони часто фігурують у переліку найменувань білого лелеки в медіа та соцмережах, але це збереження слів уже без прив'язки до конкретної місцевості. Продовжуючи аналогію з охороною біорізноманіття, це те саме, що

культивування рідкісних видів у зоопарках чи ботанічних садах. У природі їх може й не залишитися.

Причому відбувається уніфікація не тільки назв птахів, а і традицій. Наприклад, суто західноукраїнське* повір'я про те, що білі лелеки «неодмінно прилітають на Юзефа», тобто 19.03, завдяки постійному тиражуванню цієї інформації в соцмережах і медіа на наших очах стає загальноукраїнським.

Фонетичних і морфологічних варіантів назв є ще більше, ніж мені вдалося зареєструвати, судячи з літературних джерел (див., наприклад, лінгвістичні атласи та словники діалектів), але випали передусім зовсім рідкісні й маловживані, деякі з них, можливо, вже й зовсім забуті. Тому на загальну картину це ніяк не впливає. Різноманітних відхилень від основних форм взагалі може бути дуже багато.

Ареали окремих найбільш розповсюджених назв точно окреслити неможливо, бо їх межі нечіткі, до того ж вони поступово розмиваються. У мовах і діалектах є зони контактів, де відбувається їх змішування і взаємне збагачення лексики. Те ж саме бачимо у птахів: наприклад, у діалектах пісні зяблика (*Fringilla coelebs*) на території України є більш чи менш широкі зони змішування з комбінованим набором типів пісні (Яблоновская-Грищенко, Грищенко, 2007). Тобто це загальна закономірність, характерна не тільки для людської мови. Більш далека «міграція» назв раніше відбувалася передусім внаслідок переселення людей в інші регіони. Його було немало в різні часи. Саме таким чином на Слобожанщину потрапили деякі з них, що походять із заходу України. У Миколаївській області теж зафіксовані назви, які вживають вихідці із західних областей (Спанатій та ін., 2016).

Південь і схід України – це території, які значною мірою заселялися переселенцями. А на південному сході та сході ще й білий лелека з'явився зовсім недавно. Тут і зараз проходить межа його гніздового ареалу (Грищенко, 2005; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2023). У цих регіонах не утворилися якись свої специфічні наймення, як в інших частинах країни. Замість цього виникла суміш із назв, що проникли з навколишніх територій. Насамперед, це українські *лелека* й *чорногуз* і російська *аіст*.

Приклади переміщення назв разом із переселенням людей можна знайти і в недавній історії. У с. Хоцьки Переяславського району на Київщині місцеві жителі називають білого лелеку здебільшого *гайстер* (є місцева приказка про худу людину – «стоїть як гайстер»), а переселенці з Чорнобильської зони відчуження – *чорногуз*. А скільки переміщених осіб дала розв'язана росією війна?

Зараз же значну роль у цьому «перемішуванні слів» відіграють медіа й особливо спілкування людей у соцмережах (Грищенко, 2025). Повір'я, традиції, пов'язані з птахами, а також їх народні назви «кочують» з одного регіону в інший. А тому доводиться враховувати як нечіткість меж ареалів назв, так і їх вторинне розповсюдження.

* Чому західноукраїнське? По-перше, день Св. Юзефа (Йосипа) – взагалі-то католицьке свято. По-друге, далі на схід були свої «дні прильоту лелек» (за старим стилем): на Сорок Святих (22.03), на Теплому Олексу (30.03), на північному сході – аж на Благовіщення (7.04).

Соцмережі останнім часом взагалі стали важливим фактором поширення інформації, причому в них це відбувається швидше й ефективніше, ніж за допомогою медіа чи тим більше системи освіти.

Але все ж таки добре помітно, що всі основні назви білого лелеки в Україні регіональні. Їх ареали перекриваються, але якщо не враховувати окремі віддалені вкраплення і вторинне поширення, вони мають чітку географічну прив'язку. Спрощено це виглядає так: *бузько* – більша частина Західної України на схід до Поділля, частково – Полісся; *боцюн* – північний захід; *бусол* – північ; *гайстер* – північний схід; *лелека* й *чорногуз* – більша частина території України від Північної Буковини й Поділля до північного сходу і сходу.

Ареали основних назв білого лелеки не співпадають із межами трьох наріч української мови, але все ж можна сказати, що назва *бусол* найбільше характерна для північного наріччя, *бузько* – південно-західного, *чорногуз* і *лелека* – південно-східного. Ареали назв *боцюн* і *гайстер* лежать у межах двох наріч.

Поширення й частоти окремих назв перебувають у постійній динаміці. Вони залежать від багатьох факторів, зокрема політичних. Так, значному поширенню російської назви *аіст* в Україні сприяв тривалий період русифікації. Зараз же маятник хитнувся в інший бік, після нападу росії на Україну російська мова й, відповідно, російські назви птахів стають все менше вживаними.

Якщо порівняти території найбільшого поширення назв, не враховуючи віддалені вкраплення і вторинне розповсюдження (можна назвати їх ядрами ареалів), стає помітною цікава закономірність. У західній частині України вони частково перекриваються, але назви загалом комплементарні, вони доповнюють одна одну (рис. 1–3). Так, ареал назви *боцюн* добре вписується у «щілину» між *буслом* і *бузьком*. А от на схід від Поділля картина зовсім інша. Ареали назв *чорногуз* і *лелека* співпадають практично повністю (рис. 4–5). Відрізняються вони лише розподілом точок. У назви *лелека* найбільша частота вживання зміщена на південний схід у порівнянні з *чорногузом*. Часто ці два наймення фіксуються в одному й тому ж населеному пункті. Ареал назви *гайстер* взагалі лежить у межах ареалів двох попередніх назв (рис. 6). І тут уже бувають реєстрації всіх трьох в одному селі. А от із ареалом назви *бусол* поширення *гайстра* майже не перекривається.

В ядрі ареалу назви *бузько* вона домінує абсолютно. В Івано-Франківській і Львівській областях її частка перевищує 92%, у Тернопільській – майже досягає 80%, у Закарпатській і Чернівецькій міститься в межах 60–70% (табл. 3). У Житомирській області частка назви *бусол* становить 75%. Далі ж на схід в ареалі назв *лелека* й *чорногуз* ніде такого значного переважання однієї з них нема. Лише в кількох областях максимальний відсоток перевищує 50%. А в деяких частки цих двох назв практично рівні.

Жоден із наших птахів не має такої різноманітності назв, як білий лелека. Причому не тільки вузько локальних, а й широко розповсюджених і загальновідомих. Пов'язано це може бути з розселенням – як людей, так і лелек. Тут потрібен історичний відступ.

Ареали птахів взагалі динамічні, вони не залишаються незмінними. Так було і з білим лелекою в Європі. Це пов'язано, зокрема, зі змінами клімату.

Білий лелека відіграє настільки важливу роль в українській культурі – традиціях, віруваннях, фольклорі, обрядах, що може здатися, ніби він жив тут завжди. Але це зовсім не так. Заселив цей птах територію України порівняно недавно. Та й узагалі в Європі це вселенець із півдня. Під час останнього зледеніння білий лелека був поширений у Північній Африці та Малій Азії, а Європу почав заселяти лише після відступу льодовика. Розселення його йшло двома напрямками: через Піренейський п-ів і Балкани. Це зрештою призвело до появи двох географічних популяцій, які мають різні шляхи міграції та місця зимівлі (Schüz, 1953, 1964). Викопні рештки білого лелеки часів голоцену виявлені на великій території від Франції до Богемії (Creutz, 1988). Найдавніша з них у Європі датована приблизно 7700 р. до н.е., це кар'єр бурого вугілля в німецькій землі Північний Рейн – Вестфалія (Street, Peters, 1991). У Сілезії в Польщі вони відомі з часів неоліту (Dugcz et al., 1991). В Ірані перша знахідка датована приблизно 4000 р. до н.е. (Tavakoli, 1989).

Але поява білого лелеки в Європі ще не означала його швидкого розселення, оскільки значна її частина була вкрита лісом. Тому спочатку він зміг обжити лише Південну Європу. Подальшій експансії цього птаха сприяла поява землеробства, яка призвела до активного знеліснення лісової зони. Культ білого лелеки в індоєвропейських народів взагалі має виражено землеробську основу (Грищенко, 1998). Важливим був і розвиток скотарства, завдяки чому з'явилися значні площі пасовищ і сінокосів – оптимальних кормових біотопів для білого лелеки – та великої кількості господарських будівель, необхідних для утримання худоби й кормів, на яких ці птахи мали можливість гніздитися.

Після відступу льодовика в Європі деякий час переважав сухий континентальний клімат, що було сприятливим для птахів відкритого ландшафту. Але пізніше він знову став більш вологим, площа лісів стала швидко зростати. Це могло призвести до скорочення чисельності білого лелеки в Центральній Європі або й повного зникнення в багатьох місцях. Повторно активно заселяти її він почав лише в часи Середньовіччя, коли ліси стали інтенсивно вирубуватися (Thomsen et al., 2017). Принаймні до кінця I тис. н.е. знахідок викопних решток зовсім мало. Так, серед 4500 ідентифікованих кісток птахів із поселення вікінгів Хайтабу на п-ові Ютландія, датованих періодом між 800 і 1050 роками н.е., було знайдено лише одну кістку білого лелеки (Schietzel, 2014, цит. за: Thomsen et al., 2017).

У цілому ряді країн ці птахи почали гніздитися порівняно недавно, проте чисельність їх швидко зростала й незабаром вони ставали звичними. У Нідерландах перша згадка про гнізда в Північному Брабанті датована 1320 р. А вже у XV ст. гнізда лелек і самих птахів голландські художники нерідко зображали на своїх картинах (Creutz, 1988). Данію білий лелека почав заселяти лише в XV ст., а до XVIII ст. він став звичайним видом, у XIX ст. це вже класична «лелечка країна» (Lørpenthin, 1967; Skov, 1999). На північному сході Франції в м. Мец (Лотарінгія) перший випадок гніздування відмічений у 1444 р. (Creutz, 1988).

Та все ж, за свідченням К. Геснера, ще й у 1669 р. цього птаха можна було зустріти не в усіх країнах Європи й чисельність його була невисокою (Thomsen et al., 2017).

Значне скорочення площі лісів у Центральній Європі відбулося в XVII–XVIII ст., що створило сприятливі умови для білого лелеки. Крім того, починаючи з XVII ст., були осушені та окультурені великі масиви боліт і болотистих низин, з'явилися чималі площі вологих луків і пасовищ – важливі кормові угіддя для лелек і гніздові біотопи для багатьох видів лучних куликів (Thomsen et al., 2017). На думку Г. Кройца (1988), найбільшого поширення білий лелека в Європі досяг на початку XIX ст. Проте істотні коливання чисельності цих птахів продовжувалися. З середини XIX ст. в багатьох країнах починається значне її скорочення. Так, у Данії місцева популяція була максимальною близько 1850 р. – 8–10 тис. пар, але до 1890 р. чисельність упала вдвічі – до 4 тис. пар (Skov, 1999).

Як бачимо, може пройти зовсім небагато часу – сотня-друга років або й менше, щоб білий лелека заселив якусь територію, значно збільшив там чисельність, став популярним птахом у місцевих жителів і сприймався вже як давній мешканець краю.

Аналогічні процеси відбувалися й на сході Європи.

На території України найбільш давні знахідки – 1 кістка 1 особини в поселенні VIII ст. до н.е. на о-ві Березань при вході у Дніпро-Бузький лиман та 3 кістки 1 особини в поселенні Щучинка XII–XIII ст. на середньому Дніпрі (Брюзгина (Уманская), 1975). Причому Березань – це вже периферія регіону та ще й морське узбережжя. Чи жив там у той час лелека – невідомо. Грецькі поселення в Північному Причорномор'ї взагалі вели активну торгівлю з іншими регіонами. Так, в Ольвії були знайдені кістки північного оленя (*Rangifer tarandus*), хоча ні про яке проживання його поблизу не може бути й мови (Кириков, 1959). Більш ранніх знахідок для території України донині невідомо (Горобець, 2017). * У степовій зоні колишнього СРСР викопних решток білого лелеки взагалі не було (Воинственский, 1960). А от кістки сірого журавля й кількох видів чапель при археологічних розкопках у межах України знаходили досить часто (Уманська, 1965; Воинственский, 1967). Такий синантропний і не мисливський вид як галка (*Corvus monedula*) знайдений у 13 поселеннях (Брюзгина (Уманская), 1975).

Лелеки й у більш давні часи могли залітати по долинах річок, наприклад, по Прип'яті та Дніпру. Тим більше, що молоді птахи широко кочують за межами місць гніздування. Можливо, навіть десь спорадично гніздилися, але звичайним видом людських поселень вони ще не були.

А от зі степовими кочівниками синантропному птаху, прив'язаному до постійного людського житла, було «не по дорозі». Так, серед численних зооморфних зображень у скіфів із території України нема нічого, що хоча б близько нагадувало білого лелеку (Гаврилук и др., 1999). А на грецьких гемах вони є. Типовий сюжет – «лелека-зміеборець» (Hornberger, 1967; Грищенко, 2005).

* Є дані про знахідку кістки білого лелеки в алювіальних відкладах середнього Дніпра часів голоцену (Воинственский, 1967), але вона точно не датована.

Тобто найбільш реальна точка відліку – часи Київської Русі. Далі на захід білий лелека, зрозуміло, з'явився раніше, бо його розселення йшло із заходу, але це «раніше», принаймні для більшої частини Правобережжя України, вимірюється століттями, а не тисячоліттями. Причину цього можна зрозуміти, поглянувши на карту реконструкції поширення лісів у I тис. н.е. (Генсирук, 1975). Майже вся територія не тільки Полісся, а й Лісостепу на захід від Дніпра була вкрита суцільними лісами. Розселятися тут білий лелека міг лише тоді, коли їх стали активно вирубувати. Звичайно, в лісах були людські поселення, є річкові долини, але загалом лісиста місцевість несприятлива для білого лелеки. Ще раз: це птах відкритого ландшафту.

За даними С.А. Генсірука (Генсирук, 1975), ще в XVI–XVIII ст. суцільні лісові масиви простягалися від Дністра до середньої течії Південного Бугу й Росі. Нещадне вирубування лісів почалось у XVI ст. у зв'язку з розвитком промисловості. Велика кількість лісової продукції йшла на експорт до європейських країн – деревина, смола, дьоготь, поташ і т.д.

Ніякої інформації про білого лелеку ми не знаходимо в текстах часів Русі. А от у німецьких землях доби Середньовіччя необхідність охорони цього птаха відображена в міських статутах і законодавчих актах (Gattiker, Gattiker, 1989). Так, у м. Швєбіш-Галль у Вюртемберзі на півдні Німеччини в 1536 і 1538 рр. за рахунок податків були встановлені штучні гніздивлі для лелек на баштах міста (Hölzinger, 1986). Нема жодної згадки білого лелеку у «Слові о полку Ігоревім», хоча там фігурує багато птахів. Причому й таких, що не мають для людини ні економічного, ні символічного значення. А білий лелека займає надто важливу роль у культурі, щоб його просто «не помітили». Автор «Слова» взагалі добре знав природу рідного краю, про що свідчить аналіз тексту (Шарлемань, 1997). Все це говорить на користь того, що в часи, коли відбувалися описувані події, білого лелеки на Сіверщині або ще не було зовсім, або він тільки почав з'являтися й не зайняв того місця в умах людей, яке має зараз.

Що стосується традицій і вірувань, пов'язаних із білим лелекою, то вони поширюються слідом за птахами. Їх наявність і популярність самі по собі не свідчать про давнє проживання лелек на певній території (Грищенко, 1998, 2005). Так, «класичний» набір повір'їв добре знають і в областях України та Росії, де ці птахи достеменно з'явилися протягом останніх сотні-двох років. Взагалі «лелєча міфологія» спільна для багатьох індоєвропейських народів, передусім германців, балтів і слов'ян (Грищенко, 1998).

Розселення білого лелеки по території України розпочалося давно і не завершилося й досі. На сході й південному сході проходить межа гніздового ареалу. Ця лінія не постійна, ареал пульсує, а його межа зміщується то в один, то в інший бік (Грищенко, 1996б, 2005; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2023). Розселення проходило хвилеподібно, періоди експансії чергувались із тривалими затишшям або навіть відкотами. Як воно відбувалося в минулому, простежити, на жаль, дуже важко, бо інформації зовсім мало. Більш-менш надійні відомості є лише з XIX ст. К.Ф. Кесслер (1853) писав, що білий лелека є в усіх губерніях Київського навчального округу (тобто

Волинській, Київській, Подільській, Полтавській, Чернігівській), окрім найбільш північних повітів Чернігівської губернії. Мається на увазі Стародубщина, зараз це південний захід Брянської області рф. При цьому чисельність лелек вища в південних частинах цих губерній, ніж у північних. А в Подільській губернії цей птах взагалі «встречается в несметном множестве». Про відсутність білого лелеки в північних повітах Чернігівської губернії писав і М.О. Мензбір (Мензбир, 1895). Але з початку XX ст. він став гніздитися в західній частині Орловської губернії, тобто на території сучасної Брянської області (Мензбир, 1918). А вже в середині століття білий лелека був на Брянщині досить звичайним гніздовим птахом (Федосов, 1959). У наступні десятиліття чисельність його там продовжувала зростати (Косенко, 2000).

М.М. Сомов (1897) писав, що в Харківській губернії наприкінці XIX ст. білий лелека був звичайним гніздовим видом у повітах на захід від Харкова та рідкісним у її східній частині. Протягом XX ст. й на початку XXI ст. цей птах не тільки заселив східні райони Харківщини (Атемасова, Атемасов, 2003), а став гніздитися і в Луганській області й навіть просунувся ще далі на схід – до Ростовської й Волгоградської областей рф (Ветров, Литвиненко, 2014; Савицкий и др., 2015; Чернобай, 2017; Грищенко, Яблоновська-Грищенко, 2023).

На цих прикладах ми бачимо, що чергова хвиля експансії може пройти досить швидко. Лелеки закріплюються на новій території, чисельність їх поступово зростає. Всього за кілька десятків років вид може стати звичним там, де ще недавно не гніздився зовсім. Через деякий час складається враження, що лелеки «були тут завжди», що не відповідає дійсності. У даному разі таку точку зору легко спростувати, бо заселення відбулося недавно й воно добре документоване. Але якщо пройшло вже хоча б кілька століть, зробити це набагато важче. Саме це ми маємо на більшій частині території України.

Повернемося до народних назв білого лелеки. Описані вище відмінності в їх розподілі можуть бути пов'язані з тим, що в західній частині України вони виникали й розповсюджувалися повільніше і протягом більш тривалого часу. Під час монголо-татарської навали руські землі зазнали спустошення, що не могло не вплинути на поширення й чисельність такого виражено синантропного птаха як білий лелека. Київ і багато інших міст і сіл були зруйновані й розорені. Київське князівство перестало бути політичним центром Русі, він перейшов до Галицько-Волинського князівства. Після цього значна частина українського лісостепу тривалий час залишалася пусткою через постійні татарські набіги. Ще в XVI ст. територія від Дністра до східного Подніпров'я була малолюдною (Кириков, 1979). М.С. Грушевський (1995) писав, що в першій половині XVI ст. хліборобство на Київщині так занепало, що хліб доводилося завозити з північних волостей Дніпром.

Активно заселятися ці землі стали лише з кінця XVI ст. і в XVII ст. після того, як укріпилося Велике князівство Литовське, а згодом – Річ Посполита. Виникає велика кількість населених пунктів, відновлюються раніше зруйновані та покинуті поселення. Починається освоєння й північної частини степової зони, де з'являються козацькі

зимівники та хутори. А слідом за людьми йшли й лелеки. Причому розселенню їх углиб континенту сприяли і зміни клімату. Під час малого льодовикового періоду він став більш вологим. Ось тут і виникають нові назви цього птаха – як суто українська *чорногуз*, так і запозичена з татарського «лейлек» *лелека*. З часом вони поширювалися в різних напрямках, витісняючи місцями старі назви. Тюркських запозичень, які давно стали звичними, в українській мові багато (див., наприклад, ЕСУМ) – як побутова лексика (*базар, байрак, казан, килим, козак, майдан, отара, сарай, туман, чабан* і т.д.), так і назви тварин і рослин (*бабак, гарбуз, кабак, кабан, кавун, комши, тютюн* та ін.), тому походження слова *лелека* в даному разі не є чимось незвичайним.

З ногайськими та кримськими татарами не тільки були постійні сутички та війни, але й велась активна торгівля. Чумаки привозили сіль, рибу та інші товари. «Привезли» вони й деякі слова в українську мову. «Балик» у тюркських мовах – це просто риба. Але оскільки волами з півдня можна було привезти лише солону висушену, так стали називати в'ялену рибу, а потім і тільки спинну частину великої риби. Пізніше – ще й м'ясний делікатес. Так само в нашій мові опинилось і слово «ізіюм». «*Üzüm*» турецькою – «виноград». Його теж у часи «чумацької логістики» можна було довести лише сушеним. Що привезли? *Üzüm*. Так цим словом стали називати сушений виноград. А оскільки в українській мові м'якого звука «й» на початку слова не буває, його замінив інший, схожий за звучанням. Тож і маємо *ізіюм*.

Щось подібне відбулось і з назвою *лелека*. Українці, які з тих чи інших причин бували на півдні, знали, що добре відомого їм птаха турки й татари називають *лейлек*. Спрощення вимови дало *лелеку*. Така ж трансформація, до речі, відбулась і зі словом «байбак», який став просто *бабаком*.

Для чого запозичувати чужі слова, коли є свої? Така особливість фронтиру – йде взаємний обмін елементами культури, й це стосується не тільки мови. От чого запорозькі козаки взяли так багато слів від південних сусідів, починаючи з самої назви *козак*? *Кіш, курінь, отаман, осавул, джура, бунчук, сагайдак, люлька* й багато інших – все це тюркізми. Знаменита козацька чайка – це переосмислене турецьке слово «*şauka*» – «човен» (ЕСУМ, т. 6).

Топоніміка півдня і сходу України значною мірою залишається тюркською. Зокрема, багато назв річок – або видозмінені тюркські слова (Аджамка, Громоклія, Сугоклія, Чичиклія і т.п.), або й незмінні (Айдар, Саксагань, Ташлик, Юшанли та ін.).

А от у західній частині України ситуація була зовсім іншою. Галицько-Волинська держава (Королівство Руське) існувала до XIV ст. Були міжусобні війни, зміна володарів, захоплення земель іншими державами, але тут залишалось постійне населення. Воно займалося як землеробством, так і тваринництвом. Тобто для білого лелеки ця територія була цілком сприятлива. Таких активних розселень/переселень, як у Центральній Україні та на Лівобережжі, тут не було. Причому це стосується як людей, так і птахів.

Ця концепція цілком узгоджується з часом появи основних назв. Слова *боцян* і *бусел* відомі з XVI–XVII ст. (Тимченко та ін., 1930; Клепикова, 1961; Brückner, 1985; Словник..., 1996). А от слова *лелека* у Словнику

української мови XVI – першої половини XVII ст. нема (Словник..., 2013). Назви сіл і річок, пов'язані зі словом *лелека*, є лише у Вінницькій, Київській, Кіровоградській і Полтавській областях (Грищенко, 2005).

Більшість локальних назв, окрім «іменних», виявлені на Лівобережжі (рис. 7). Вони також виникли зовсім недавно. Така назва як *агроном* взагалі не могла з'явитися раніше XX ст. А от Галичина й Полісся найбільш консервативні в цьому плані.

Цікаве вклинення назви *боцян* далеко вглиб України. Але витіснити ні назву *бусол* на Поліссі, ні *бузька* в Галичині вона не змогла. З яких причин у цій досить вузькій смузі виявився протягом хоча б деякого часу сильним вплив саме польської мови? Відіграти свою роль також могла історія краю. По карті видно, що ареал цієї назви проходить приблизно вздовж північної межі Галицького князівства у південній частині Волинської землі (рис. 1). Деякий час ця смуга була порубіжжям між Галичиною, захопленою в XIV ст. Польським королівством, і Великим князівством Литовським (Грушевський, 1993).

З розселенням білого лелеки може бути пов'язане й перенесення назви *гайстер* на цього птаха. Коли він почав заселяти лівобережний лісостеп, поширені на Правобережжі назви не встигли «перекочувати» одразу вслід за ним. А місцеві жителі добре знали лісового гайстра, бо чорний лелека гніздиться на Поліссі та в північній частині Лісостепу, і стали називати тим же словом його білого родича (Грищенко, 2025). Причому поширення назви *гайстер* по відношенню до білого лелеки далі на північ припинилося, коли вона дійшла до ареалу назви *бусол*, яка була більш поширеною й відомою. Ну а згодом цю територію «накрила» хвиля швидкого розповсюдження з півдня назв *чорногуз* і *лелека*.

Українська літературна мова, як відомо, сформувалася на основі говорів Середнього Подніпров'я. Саме тому назви *лелека* й *чорногуз* стали головними літературними. З 1950-х рр. *лелека* – українська наукова назва роду *Ciconia* (Кістяковський, 1950; Воїнственський, Кістяківський, 1952, 1962; Татаринов, 1973; Смогоржевський, 1979; Марисова, Талпош, 1984 та ін.), хоча раніше в україномовних наукових роботах це були в основному *бусел* і *чорногуз* (Храневич, 1925; Великохатько, 1927; Шарлемань, 1938; Кришталь, 1947; Орлов, 1948; Воїнственський, 1949 та ін.). Слово *лелека* вказувалося лише іноді як молодший синонім або місцева назва.

В Україні є чимало прізвищ, утворених від «лелечих» назв. Причому не тільки загальновідомих і широко розповсюджених (Чорногуз, Бусел, Бузьок, Лелеченко і т.п.), а й специфічних фонетичних варіантів – Бойцан, Бойцун, Боцан, Боцьон, Бочан, Бусень, Буцень, Бучель, Дзьобан та ін. Знайти їх не важко, задавши пошук відповідних слів в інтернеті. Деякі з них залишилися своєрідним культурним спадком, свідченням існування в минулому майже забутих або вже й зовсім забутих назв птахів.

Висновки

1. За 40 років досліджень в Україні зареєстровано 110 варіантів 30 народних назв білого лелеки. Всі ці назви об'єднані в 4 групи: основні, локальні, іншомовні,

помилкові. Основних назв 6, із них найбільшу частоту вживання мають 4: *бузько* (25,2% від загальної кількості реєстрацій), *чорногуз* (20,5%), *лелека* (18,6%), *бусол* (16,4%). Ще дві назви поширені значно менше – *боцюн* (7,8%) і *гайстер* (3,9%). Всі основні назви мінливі, мають численні варіанти. Найбільш варіабельні – *бусол* (24 варіанти) і *бузько* (11).

2. Простежується тенденція до поступового витіснення мало поширених назв загальновідомими. Передусім це *лелека*, *чорногуз* і *бузько*, в меншій мірі – *бусол*.

3. Всі основні назви білого лелеки в Україні регіональні. Їх ареали перекриваються, але все ж мають чітку географічну прив'язку: *бузько* – більша частина Західної України на схід до Поділля, частково – Полісся; *боцюн* – північний захід; *бусол* – північ; *гайстер* – північний схід; *лелека* й *чорногуз* – більша частина території України від Північної Буковини та Поділля до північного сходу і сходу.

4. У західній частині України ареали основних назв (*бузько*, *боцюн* і *бусол*) перекриваються лише частково, загалом вони доповнюють одна одну. На схід від Поділля картина зовсім інша. Ареали назв *чорногуз* і *лелека* співпадають практично повністю, регіональні відмінності є лише в частоті вживання цих назв. Ареал назви *гайстер* цілком лежить у межах ареалів двох інших назв.

5. Різниця в розподілі назв може бути пов'язана з тим, що в західній частині України, де після монголо-татарської навали збереглася Галицько-Волинська держава, вони виникали й поширювалися протягом більш тривалого часу. Значна частина території Центральної України та Лівобережжя була спустошена й довго залишалася малолюдною через постійні татарські набіги. Вона стала активно заселятися лише в XVI–XVII ст. після того, як укріпилося Велике князівство Литовське, а згодом – Річ Посполита. З'являлася велика кількість населених пунктів, а слідом за людьми йшли й лелеки. Тут і виникають нові назви цього птаха – як суто українська *чорногуз*, так і запозичена з тюркських мов *лелека*. З часом вони поширювалися в різних напрямках, витісняючи місцями старі назви.

Подяки

Висловлюю щиро вдячність усім, хто поділився інформацією про народні назви білого лелеки. Особлива подяка тим, хто допомагав її збирати, передусім І.В. Скільському та Є.Д. Яблоновській-Грищенко, а також працівникам офісу Українського товариства охорони птахів, які організували міжнародні обліки цього птаха в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин Г.Л. (2016): Словник західнополіських говірок. 2-е вид. Луцьк. 1-648.
 Атемасова Т.А., Атемасов А.А. (2003): Белый аист в бассейне р. Северский Донец. - Птицы бас. Сев. Донца. Харьков. 8: 57-68.
 Білецький-Носенко П. (1966): Словник української мови. К.: Наук. думка. 1-424.
 Борейко В.Е., Грищенко В.Н. (2004): Экологические традиции, поверья, религиозные воззрения славянских и других народов. 3-е изд. Т. 2. Птицы. К. 1-162.
 Брюзгина (Уманская) А.С. (1975): Позднеантропогенные птицы Украины и смежных территорий (преимущественно по материалам из археологических памятников). - Дис. ... канд. биол. наук. К. 1-107.

Булаховский Л.А. (1978): Славянские наименования птиц. - Избранные труды в пяти томах. К.: Наук. думка. 3: 189-299.
 Великохатко Х.Д. (1927): Птахи Білоцерківщини. - Білоцерківщина. Біла Церква: Білоцерківське краснзнавче товариство. 1 (3): 1-57.
 Верхратський І. (1869): Початки до уложення номенклятури і термінології природописної, народнєї. Львів. 2: 1-40.
 Ветров В.В., Литвиненко С.П. (2014): Современное распространение и численность белого аиста в Луганской области. - Птицы бас. Северского Донца. Харьков. 12: 201-204.
 Воинственский М.А. (1960): Птицы степной полосы Европейской части СССР. К.: АН УССР. 1-292.
 Воинственский М.А. (1967): Ископаемая орнитофауна Украины. - Природная обстановка и фауны прошлого. К.: Наук. думка. 3: 3-75.
 Воинственський М.А. (1949): Рідкісні птахи України. К.: Рад. школа. 1-120.
 Воинственський М.А., Кістяківський О.Б. (1952): Визначник птахів УРСР. К.: Рад. школа. 1-352.
 Воинственський М.А., Кістяківський О.Б. (1962): Визначник птахів УРСР. 2-е вид. К.: Рад. школа. 1-372.
 Гаврилюк Н.А., Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (1999): Авифауна скифской торевтики. - Музейні читання. Мат-ли наукової конфер., присвяч. 30-річчю з дня відкриття Музею історичних коштовностей України, 16 лютого 1999 р. м. Київ. К.: ТОВ «ПІ, ЛТД». 56-64.
 Генсирук С.А. (1975): Леса Украины. Москва: Лесн. пром-сть. 1-280.
 Горобець Л.В. (2017): Найбільш ранні знахідки решток рецентних видів птахів фауни України. - Орнітологічні читання пам'яті М.А. Воинственського. Вестн. зоол. Отд. вып. 35: 27-33.
 Грищенко В.Н. (1996а): К вопросу о происхождении названия «аист». - Беркут. 5 (2): 209-215.
 Грищенко В.М. (1996б): Білий лелека. Чернівці. 1-127.
 Грищенко В.Н. (1998): Белый аист в мифологии европейских народов и современные представления о происхождении индоевропейцев. - Беркут. 7 (1-2): 120-131.
 Грищенко В.Н. (2001): Журавли в народных верованиях. - Гуман. екол. журн. 3 (2): 13-22.
 Грищенко В.М. (2005): Чарівний світ білого лелеки. Чернівці: Золоті литаври. 1-160.
 Грищенко В.М. (2013): Про походження деяких українських назв птахів. - Беркут. 22 (2): 165-167.
 Грищенко В.М. (2023): Приліт білого лелеки *Ciconia ciconia* в Україні у 2018–2023 рр. - Біорізноманіття, екологія та експериментальна біологія. 25 (2): 68-76.
 Грищенко В.М. (2025): Народні назви білого лелеки в Україні та їх походження. - Світові виміри освітніх тенденцій. К. 18: 174-186.
 Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2011): Распространение белого аиста в Крыму и некоторые аспекты расселения вида. - Беркут. 20 (1-2): 52-64.
 Грищенко В.Н., Яблоновская-Грищенко Е.Д. (2013): О границе ареала белого аиста (*Ciconia ciconia*) в Херсонской и Запорожской областях. - Беркут. 22 (1): 29-43.
 Грищенко В.М., Яблоновська-Грищенко Е.Д. (2023): Тридцять років моніторингу популяції білого лелеки в Україні (1992–2021). Чернівці: Друк Арт. 1-296.
 Грінченко Б.Д. (1958): Словарь української мови. К.: АН УРСР. 1: 1-494, 2: 1-573.
 Грушевський М.С. (1993): Історія України-Руси. К.: Наук. думка. 4: 1-535.
 Грушевський М.С. (1995): Історія України-Руси. К.: Наук. думка. 6: 1-680.
 Гусев В.Е. (1987): Народные игры, драмы и театр. - Этнография восточных славян. Москва: Наука. 450-457.
 Даль В.И. (1980): Толковый словарь живого великорусского языка. Москва: Русский язык. 4: 1-683.
 Дзедзельський Й.О. (1960): Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика). Ужгород. 2: 1-362.
 Долбик М.С. (1959): Птицы Белорусского Полесья. Минск: Изд-во АН БССР. 1-268.
 Желєхівський Є. (1886): Малорусько-німецький словар. Львів. 1: 1-590.
 Кесслер К.Ф. (1851): Птицы хищные и куринные губерний Киевского учебного округа - Тр. комиссии высочайше утвержд. при имп. ун-те Св. Владимира для описания губерний Киевского учебного округа: Подольской, Волынской, Киевской, Черниговской и Полтавской. К. 3-40, 1-16.

- Кесслер К.Ф. (1853): Птицы голенастые и водяные. - Тр. комиссии высочайше утвержд. при имп. ун-те Св. Владимира для описания губерний Киевского учебного округа: Подольской, Волынской, Киевской, Черниговской и Полтавской. К. 2: 1-101.
- Кириков С.В. (1959): Изменения животного мира в природных зонах СССР. Степная зона и лесостепь. Москва: АН СССР. 1-176.
- Кириков С.В. (1979): Человек и природа восточноевропейской лесостепи в X – начале XIX в. Москва: Наука. 1-182.
- Кістяковський О.Б. (1950): Птахи Закарпатської області. - Тр. Інституту зоології. К.: Вид-во АН УРСР. 4: 3-77.
- Клепикова Г.П. (1961): Славянские названия птиц (аист, ласточка, ворон). - Вопр. слав. языкознания. Москва: АН СССР. 5: 149-185.
- Книш М.П. (2014): Народні назви птахів на Сумщині. - Беркут. 23 (2): 99-105.
- Косенко С.М. (2000): Белый аист в Брянской области. - Белый аист в России: дальше на восток. Калуга: Центр «Кадастр». 156-160.
- Кришталь О.П. (1947): Канівський біогеографічний заповідник. - Зб. праць Канівського біогеогр. зап. К.: КДУ. 1 (1): 1-152.
- Лисенко П.С. (1974): Словник поліських говорів. К.: Наук. думка. 1-260.
- Литвиненко Я.О. (2010): Просторова локалізація назв делеки білого *Ciconia ciconia* (на матеріалі східнополіського діалекту). - Філологічні науки: синхронічний та діахронічний аспекти. Суми. 2: 37-45.
- Марисова І.В., Талпош В.С. (1984): Птахи України. Польовий визначник. К.: Вища школа. 1-184.
- Мелиоранский П.М. (1902): Турецкие элементы в языке «Слова о полку Игореве». - Изв. Отд. рус. языка и словесности Академии наук. Санкт-Петербург. 7 (2): 273-302.
- Мензбир М.А. (1895): Птицы России. Москва. 1: 1-836.
- Мензбир М.А. (1918): Птицы России (Европейская Россия, Сибирь, Туркестан, Закаспийская область и Кавказ). Москва: Изд. М. и С. Сабашниковых. 1: 1-224.
- Митрополит Іларіон (Проф. Д-р І. Огієнко) (1951): Українсько-російський словник початку XVII-го віку. - Slavistica. Праці Інституту слов'янознавства Української вільної академії наук. Вінніпег. 11: 1-37.
- Младенов С. (1909): Старите германски елементи в славянските езици. - Сборник на народни умотворения, наука и книжнина. София. 25: 1-160.
- Нанкинов Д.Н. (2015): О названиях стерха *Grus leucogeranus* и близких именах белого *Ciconia ciconia* и черного *C. nigra* аистов. - Рус. орн. журн. 24 (1141): 1623-1630.
- Несен І. (2006): «Білий птах з чорною ознакою» (За матеріалами з Рівненщини). - Наук. зап. Рівненського обл. краєзн. музею. Рівне: Волинські обереги. 4: 244-248.
- Несен І. (2008): Лелека в народних уявленнях Правобережного Полісся. - Сіверянський літопис. 5: 121-127.
- Никифоров М.Е., Козулин А.В., Гричик В.В., Тишечкин А.К. (1997): Птицы Беларуси на рубеже XXI века. Минск: Изд. Н.А. Королев. 1-188.
- Никончук Н.В. (1968): Полесские названия птиц. - Лексика Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря. Москва: Наука. 439-473.
- Новак Л.М., Мазуркова І.А. (1996): Народні назви птахів на Волино-Поділлі. - Мат-ли II конфер. молодих орнітологів України. Чернівці. 136-137.
- Орлов П.П. (1948): Орнітофауна Черкаського району. - Наук. зап. Черкаського держ. пед. ін-ту. 2 (2): 1-117.
- Пискунов Ф. (1882): Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской империй. 2-е изд. К.: Тип. Е.Я. Федорова. 1-304.
- Преображенский А.Г. (1959): Этимологический словарь русского языка. М. 1-1284.
- Рудницький Я.Б. (1972): Етимологічний словник української мови. Вінніпег: Українська вільна академія наук. 1: 1-968.
- Савицкий Р.М., Ермолаев А.И., Савицкая С.С. (2015): Современное распространение и охрана белого аиста (*Ciconia ciconia*) в Ростовской области. - Беркут. 24 (1): 37-41.
- Серебряков В.В. (1987): Систематический список птиц Украины. - Деп. в УкрНИИИТИ 25.05.1987, № 1511-Ук87). К. 1-34.
- Скільський І.В. (2017): Попередні відомості про народні назви птахів Чернівецької області. - Регіональні аспекти флористичних і фауністичних досліджень. Мат-ли Четвертої міжнародної науково-практ. конфер. (28-29 квітня 2017 р., смт Путила, Чернівецька область, Україна). Чернівці. 89-91.
- Скурагівський В. (1998): На крилах храму. Екологічні уявлення українського народу. К. 1-116.
- Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1996. 3: 1-252.
- Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 2013. 16: 1-200.
- Смогоржевський Л.О. (1979): Фауна України. Птахи. К.: Наук. думка. 5 (1): 1-188.
- Сомов Н.Н. (1897): Орнитологическая фауна Харьковской губернии. Харьков: Тип. А. Дарре. 1-680.
- Спанатій Л.С., Супрун А.П., Тимченко М.Ф., Токар В.П. (2016): Словник українських говірок Бузько-Інгульського межиріччя. Миколаїв. 1: 1-1032, 2: 1-1216.
- Срезневский И.И. (1989): Словарь древнерусского языка. Москва: Книга. 3: 1-910.
- Татаринов К.А. (1973): Фауна хребетних заходу України: екологія, значення, охорона. Львів: ЛДУ. 1-257.
- Тимченко Е., Волошин Е., Лазаревська К., Петренко Г. (1930): Историчний словник українського языка. Харків – К.: Держвидав України. 1: 1-528.
- Толстой Н.И. (1984): Иван-аист. - Славянское и балканское языкознание. Москва: Наука. 115-118.
- Топографічний опис Малоросійської губернії 1798 – 1800 років. - Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. К.: Наук. думка, 1997. 24-184.
- Топографічний опис Полтавської губернії, складений старшим вчителем Полтавської губернської гімназії Федором Каруновським 1809 року. - Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. К.: Наук. думка, 1997. 192-229.
- Уваров А.С. (1998): Выпь, цапля, журавль, ив и аист (из «Символического словаря»). - Живая старина. 3: 36-38.
- Уманська А.С. (1965): Птахи із слов'янського поселення Воїнська гребля (XI–XII ст.). - Наземні хребетні України. К.: Наук. думка. 104-106.
- Фасмер М. (1986): Этимологический словарь русского языка. Москва: Прогресс. 1: 1-576.
- Федосов А.В. (1959): Распространение белого аиста в Брянской области. - Орнитология. Москва: МГУ. 2: 147-149.
- Храневич В. (1925): Нарис фауни Поділля. Ч. 1 – ссавці та птахи. Вінниця. 1-128.
- Чернай А. (1853): Фауна Харьковской губернии и прилежащих к ней мест. Вып. 2. Фауна млекопитающих и птиц. Харьков. 1-44.
- Чернобай В.Ф. (2017): Белый аист. - Красная книга Волгоградской области. 2-е изд. Т. 1. Животные. Воронеж: ООО «Издат-Принт». 123.
- Шарлемань М. (1927): Словник зоологічної номенклатури. Ч. 1. Назви птахів. К.: Держвидав України. 1-64.
- Шарлемань М.В. (1938): Птахи УРСР (матеріали до фауни). К.: Вид-во АН УРСР. 1-129.
- Шарлемань Н.В. (1997): Природа и люди Киевской Руси. К. 1-166.
- Шевченко С. (1928): Село Лелеківка. - Краєзнавство. 1: 16-20.
- Шкільний К.С. (1939): Матеріали про заліт на Чернігівщину деяких рідких птахів. - Студентські наукові праці. Біологія та геологія. К.: КДУ. 4: 155-159.
- Яблоновская-Грищенко Е.Д., Грищенко В.Н. (2007): Диалекты песни зяблика на территории лесной и лесостепной зон Украины и региона Украинских Карпат. - Беркут. 16 (1): 141-155.
- Яблоновская-Грищенко Е.Д., Лопарев С.А., Боженко В.Ю. (1996): Изображения птиц на дворянских гербах России и Польши. - Беркут. 5 (2): 191-200.
- Berneker E. (1924): Slawisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg. 2. Auflage. 1: 1-760.
- Brückner A. (1985): Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna. 1-805.
- Creutz G. (1988): Der Weiss-Storch. Die Neue Brehm-Bücherei. 375. Wittenberg Lutherstadt: A. Ziemsen Verlag. 1-236.
- Dyrz A., Grabiecki W., Stawarczyk T., Witkowski J. (1991): Ptaki Śląska. Wrocław. 1-526.
- Gattiker E., Gattiker L. (1989): Die Vögel im Volksglauben. Wiesbaden: AULA. 1-589.
- Grempe G. (1975): Russ. aist – 'Storch'. - Wiss. Zeitschr. Univ. Rostok. Gesellschafts- und Sprachwiss. Reihe. 24 (6): 529-532.
- Hinkelmann Ch. (1995): Der Weißstorch (*Ciconia ciconia*) im ehemaligen Ostpreußen. - Bl. Naumann-Museum. 15: 24-52.
- Hözlger J. (1986): Ergänzungen zur historischen Verbreitung des Weißstorchs in Württemberg. - Beih. Veröff. Naturschutz Landschaftspflege Baden-Württemberg. Karlsruhe. 43: 91-104.

- Hornberger F. (1967): Der Weißstorch. Die Neue Brehm-Bücherei. 375. Wittenberg Lutherstadt. 1-156.
- Løppenthin B. (1967): Danske ynglefugle i fortid og nutid. - Acta Hist. Scient. Nat. Med. Univ. Hauniensis. Odense. 19: 1-609.
- Mewes W., Nowald G., Prange H. (1999): Kraniche: Mythen, Forschung, Fakten. Karlsruhe: G. Braun. 1-108.
- Miklosich F. (1886): Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien: W. Braumüller. 1-548.
- Schüz E. (1953): Die Zugscheide des Weissen Storches nach den Beringungs-Ergebnissen. - Bonner zool. Beiträge. 4 (1-2): 31-72.
- Schüz E. (1964): Zur Deutung der Zugscheiden des Weißstorchs. - Vogelwarte. 22 (3-4): 194-223.
- Schüz E. (1986): Über die Namen des Weißstorchs (*Ciconia ciconia*) als Ausdruck einer vielfältigen Mensch-Vogel-Beziehung. - Beih. Veröff. Naturschutz Landschaftspflege Baden-Württemberg. Karlsruhe. 43: 15-24.
- Skov H. (1999): The White Stork (*Ciconia ciconia*) in Denmark. - Weißstorch im Aufwind? – White Stork on the up? Proc. Intern. Symp. on the White Stork, Hamburg, 1996. Bonn: NABU. 111-131.
- Street M., Peters D.S. (1991): Ein früher nacheiszeitlicher Nachweis des Weißstorches (*Ciconia ciconia*) aus dem Erfttal. - J. Ornithol. 132 (1): 102-103.
- Taczanowski W. (1882): Ptaki krajowe. Kraków. 2: 1-398.
- Tavakoli E.V. (1989): The White Stork (*Ciconia ciconia*) distribution in Iran. - Weißstorch – White Stork. Proc. I Int. Stork Conserv. Symp. Schriftenreihe des DDA. 10: 183-187.
- Thomsen K.-M., Kaatz Ch., Kaatz M., Ludwig B. (2017): Verbreitung und Bestand. - Der Weißstorch. Die Neue Brehm-Bücherei. 682. Magdeburg: VerlagsKG Wolf. 148-205.

Скорочення

- АУМ – Атлас української мови. К.: Наук. думка. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. 1984. 440 с.; Т. 2. Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі. 1988. 520 с.; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. 2001. 640 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. К.: Наук. думка. Т. 1. 1982. 633 с.; Т. 2. 1985. 572 с.; Т. 3. 1989. 552 с.; Т. 4. 2003. 656 с.; Т. 5. 2006. 704 с.; Т. 6. 2012. 568 с.
- СУМ-11 – Словник української мови в 11 томах. К.: Наук. думка, 1970–1980. Online-версія: <http://sum.in.ua/>
- СУМ-20 – Словник української мови у 20 томах. К.: Наук. думка, 2010–2024. Online-версія: <https://sum20ua.com/>